

Bilag 1 - mødereferater

Referat af møde den 14. januar 2016 i arbejdsgruppen om brugen af sagkyndige dommere.

Tilstede var Margit Stassen, Mette Søgaard Vammen, Michael Ellehauge, Henrik Agersnap, Henrik Rothe og Karin Bøgh Pedersen (ref.)

1. Formalia

Det blev aftalt, at arbejdsgruppens formandskab og sekretariatet varetages af Henrik Agersnap og Karin Bøgh Pedersen

2. Arbejdsspørgsmålene.

Det blev oplyst, at Retsplejerådet arbejder med ændringer, der kan få betydning.

Der blev drøftet, hvorledes brugen af sagkyndige kan øges, herunder hvordan denne "vare" bedre sælges både eksternt og internt. Der blev herunder talt om, hvordan vi kan få udvidet listen med fagligt velfunderede folk, der anser arbejdet som sagkyndig for attraktivt; også selv om de indkaldes med lange mellemrum. I den forbindelse blev talt om, at det er vigtigt at tilbyde de sagkyndige et fagligt miljø og at udbrede afgørelser, hvor sagkyndige har medvirket, samt at honoreringen næppe betyder meget, hvis man har fokus på andre områder som fx. indkaldelse til møder og middage, frokost under sagen, kontakt med retspræsidenten mv.

Det kan være en udfordring, at advokaterne ikke efterspørger sagkyndige (måske fordi de oplever, at de til en vis grad er henvist til sidelinjen, når sagkyndige medvirker). Det er dog ikke oplevelsen i Sø og Handelsretten, hvor der er stor opbakning blandt advokaterne til anvendelsen af sagkyndige, ligesom de faglige organisationer mv. er entydigt positive overfor brugen af sagkyndige dommere.

Der var enighed om, at der er brug for en liste, hvor der er "hit" på alle underområder, og gerne med inspiration fra Sø og Handelsrettens detaljerede liste. Det blev drøftet om, man kunne have en fælles liste for hele landet ved siden af Sø og Handelsrettens liste.

Der blev talt om, hvor mange sager sagkyndige er relevante i, og at der er sager, hvor generel faglig indsigt indenfor området er tilstrækkelig, mens der i andre sager er brug for specifik faglig indsigt indenfor konfliktens kerneområde. I den forbindelse blev drøftet, at det i nogle sager giver god mening at søge efter en lokal forankret sagkyndig, mens det i andre sager er uden betydning eller umuligt.

For at fremme anvendelsen af sagkyndige var der enighed om at fokusere på et antal retsområder, hvor en øget anvendelse af sagkyndige forekommer naturlig, og at det fx kunne være IT-sager, veterinær-sager (hestesager), entreprise-sager, skattesager, forvaltningssager, tredommersager, finansielle sager og sager om bevissikring/forbud. Det er vigtigt, at det er sagsområder med en vis volumen.

Syn og skøn kan måske undværes i nogle sager, hvor det hele beror på et fagligt skøn, der kunne foretages af de sagkyndige sammen med dommeren/dommerne. Når der medvirker sagkyndige kan syn og skøn lettere tilsidesættes. Det er SØ og Handelsrettens vurdering, at det har undtagelsens karakter, at syn og skøn undlades, selvom begge parter ensidigt har indhentet sagkyndige erklæringer, og der medvirker sagkyndige meddommere.

3. Konklusion

Arbejdsgruppen konkluderede, at der skal vælges fx 5 fokusområder, hvor anvendelsen af sagkyndige søges fremmet. Listerne med sagkyndige indenfor fokusområderne skal så udbygges, og der skal via brancheorganisationerne indenfor fokusområderne reklameres for brugen af sagkyndige.

Arbejdsgruppen konkluderede, at listerne med sagkyndige skal optimeres med op- og udbygning af databaserne med inspiration fra SØ og Handelsrettens database.

Arbejdsgruppen konkluderede, at der er brug for hjemmel til undtagelsesvist at gå udenfor landets grænser for at finde sagkyndige, når sagkundskaben her i landet er begrænset, eller den her i landet værende sagkundskab er inhabil.

Arbejdsgruppen konkluderede, at de udpegede sagkyndiges tilknytning til retterne skal sikres gennem løbende "pleje" af relationen til dem.

Arbejdsgruppen konkluderede, at ideen med brug af sagkyndige også skal formidles til dommerne under henvisning til, at der er brug for flere sager ved domstolene, at det efterspørges hos de professionelle parter, og at der er gode erfaringer hos dommere, der har afgjort sager under medvirken af sagkyndige.

Det blev aftalt, at Henrik Agersnap og Mette Søgaard Vammen kontakter lokale advokatforeninger mhp. at afdække en eventuel overordnet indstilling hos advokater til anvendelsen af sagkyndige meddommere.

Bilag 2 – samtaler med advokater

Mette Søgaard Vammen har blandt andet oplyst følgende:

I første række har jeg drøftet emnet med den lokale formand for advokaterne i Aarhus, advokat Lone Møller fra Abel & Skovgård Larsen. Desuden havde Lone Møller sendt min mail videre til advokat Leo Jantzen, der er skatteadvokat hos Tommy V. Christiansen og fører en del retssager. Så ham har jeg også talt med. Og jeg har (da muligheden bød sig) talt med nyudnævnt retsformand i Landsskatteretten, advokat Poul Bostrup.

Lone Møller havde drøftet mit oplæg til samtalen med flere advokatkolleger på kontoret. Hun var enig i, at sagkyndige dommere ikke blev anvendt i den udstrækning, man regnede med ved ændringen af retsplejeloven, og at dette nok dels skyldes en vis tilbageholdenhed hos advokaterne, men også en tilsvarende tilbageholdenhed hos de jurister, der forbereder sagerne ved retterne. En af hendes kolleger havde for nylig oplevet at bringe sagkyndige dommere i forslag i en enterprisesag ved Retten i Aarhus, men oplevede ikke, at forberedelsesjuristen syntes, at det var en god ide. Vi blev enige om, at der nok er samvirkende årsager til det nuværende lave antal retssager med sagkyndige dommere.

Lone Møller synes dog, at det helt overordnet er en særdeles god ide at øge brugen af sagkyndige dommere i sagerne. Hun mener, at det vil kunne lette advokatens rådgivning af klienten før, under og efter hovedforhandlingen, øge tiltroen til rigtigheden af afgørelsen og derigennem virke procesbesparende. Det er en forudsætning, at kvaliteten er i orden. De sagkyndige skal være dygtige, og deres sagkyndighed skal være den helt rette til behandling af sagen. Det skal sikres fra starten, da det er en væsentlig forudsætning, at alle oplever ordningen som en succes fra første færd. Hun tænker også, at løbende informationsmøder og et fagligt miljø, der inkluderer de sagkyndige, vil kunne bidrage til "rekrutteringen" og gøre det attraktivt at stå på listen. Forudsat at de sagkyndige, der står på listen, oplever at blive brugt på sagerne med jævne mellemrum.

Lone Møller udtrykte en vis skepsis i forhold til forberedelsestiden, og om den kunne blive forlænget på grund af medvirken af sagkyndige dommere. Det er med andre ord af vital betydning, at det er de rette folk, der står på listen, og at der er en smidig proces med udvælgelse af sagkyndige i mere specielle sager, hvor der måske kun er ganske få i landet, og hvor man skal udenfor listerne.

Med hensyn til typer af sager var hun enig i, at sagkyndige dommere navnlig kunne være en god ide i it-sager, enterprisesager, finansielle sager og veterinærsager. Hun vidste ikke helt med skattesager, men henviste til advokat Leo Jantzen.

Jeg talte herefter med advokat Leo Jantzen. Han behandler navnlig skattesager og rådgiversager vedrørende advokat- og revisoransvar. Han gav udtryk for, at han og kolleger, herunder andre skatteadvokater i sammenslutning af Danske Skatteadvokater, ikke foreslår sagkyndige dommere på telefonmøderne. Det skyldtes ifølge ham, at advokaterne ikke er opmærksomme på muligheden, men også at anvendelsen af sagkyndige ikke bliver bragt i forslag fra rettens side. Han vil ikke udelukke, at det kan være en god ide at anvende sagkyndige dommere i skatte- og rådgiversager.

Herefter fulgte en snak om afviklingen af skattesager ved retterne. Leo Jantzen gav udtryk for, at overordnet set kunne den skattemæssige indsigt ved retternes behandling af sagerne være bedre. Der er efter hans opfattelse meget stor forskel på de juridiske dommers indsigt i skattesager og kvaliteten af afgørelserne, og der er en for lav omgørelsesprocent under domstolsprøvelsen af skatteafgørelserne, siger han. Jeg spurgte, om han kunne se en fordel i anvendelsen af sagkyndige dommere, da det sagkyndige element jo

under alle omstændigheder på denne måde styrkes, og det ville være synligt for parterne i retten. Det var han enig i. Han foreslog, at man kunne anvende universitetsfolk, revisorer og jurister med den fornødne specialviden som sagkyndige dommere. Han er enig i, at det skal gøres attraktivt at være sagkyndig dommer ved retterne og stå på listen. Dette kunne sikres gennem en tæt kontakt og løbende møder med de sagkyndige. Han foreslog også, at man inviterer lokale advokater til informationsmøder og går i dialog med dem, hvis man skal øge brugen af sagkyndige dommere. Desuden kunne man afholde arrangementer med Danske Skatteadvokater, hvis sagkyndige skal anvendes i større omfang i skattesager.

Advokat Poul Bostrup oplyste, at han tidligere har været temmelig skeptisk med hensyn til anvendelsen af sagkyndige dommere i sager ved domstolene. Det har mest været ud fra mere principielle overvejelser om, hvorvidt denne sagkyndighed ville "overtage" ved den juridiske afgørelse af sagen.

Men han gav udtryk for, at han godt kan se, at sagkyndige dommere kan være en fordel i visse sager. Han fremhævede umiddelbart entrepreneursager, it-sager og finansielle sager. Han var lidt usikker med hensyn til anvendelse af sagkyndige dommere i skattesager, men afviste det ikke.

Henrik Agersnap har blandt andet oplyst følgende:

Jeg har haft en udmærket drøftelse med den lokale formand for advokaterne, Henrik Thorup Pedersen, som er på Kielberg kontoret, som er et af de store her i byen. Han er selv erhvervsadvokat og har adskillige kolleger på det felt, som han har drøftet det oplæg til samtale, som jeg havde sendt.

Det er rigtigt forstået, at der er en vis tøven blandt advokaterne, når spørgsmålet om tilknytning af fagdommere rejses under forberedelsen. Som Thorup Pedersen indledningsvist udtrykte: "Vi har mere tiltro til de juridiske dommere og ofte er det faglige udmærket belyst gennem syn og skøn". I løbet af samtalen nuancerede han dette betydeligt. Han understregede, at der ikke er nogen modvilje mod tanken om sagkyndige dommere, men for at få succes skal domstolene være meget offensive.

Med hensyn til sagsområder syntes han reelt, at det var en god idé i IT-sager, finansielle sager og entrepreneursager, ligesom han også kunne forstille sig andre erhvervsområder. Han så ikke lige for sig, at Kammeradvokaten ville synes det var en god idé i skattesager, og der hvor indsættelsen af sagkyndige dommere var begrundet i repræsentation af særinteresser, for eks forbrugerlignende synspunkter var han decideret imod.

Han mente, at omkostningsaspektet kunne være med til for alvor at sælge idéen om sagkyndige dommere. Han holder selv igen på at indsætte klausuler om voldgift i sine kontrakter, mest af omkostningsmæssige grunde. Da de meget store omkostninger til meddommere vil være fraværende ved domstolene, vil det være god reklame for et fremstød at påpege det.

Han rejste også spørgsmålet om, hvor langt i processen der kan træffes bestemmelse om udpegning af sagkyndige. Han har haft sager og har en verserende, hvor det på et fremskredent tidspunkt står klart for i hvert fald parternes advokater, at det kunne være relevant med en faglig forstærkning på dommerpodiet. Der er netop kommet en meget svært tilgængelig skønserklæring fra den udmeldte statsautoriserede revisor i opløsningen af et joint venture. Der er også andre eksempler, der kalder på forstærkning netop fra revisorside. Så en mulighed for at knytte sagkyndige med forskellige typer af regnskabsmæssig indsigt kunne måske også være med i fortroppen for en særlig indsats?

Vores samtale endte med en vis forbrødring. Thorup Pedersen ser bestemt et reelt potentiale i erhvervsagerne, men der skal arbejdes hårdt for at få det ført ud i livet.

Bilag 3 – Artikel af herredsdommer og docent Skúli Magnússon

Sakkyndiges rolle i sivilprosessen¹

Herredsdommer og dosent *Skuli Magnússon*, Island

I alle moderne retssystemer forsøger man imødekomme behovet for specialviden eller fagkundskab ved behandling af retssager på en eller anden måde. I systemer som bygger på angelsaksisk retstradition går man i princippet ud fra at sagens parter fuldt ud selv leder sagsbehandlingen, fremlægger redegørelser og fører ekspertvidner. I forhold til den ordning ser en „kontinental“ retspleje, hvor man bruger retsudmeldte sakkyndige, ud til at være overlegen. Det kan imidlertid i være et spørgsmål om man finder det ønskeligt af forskellige grunde at tillade ekspertvidner i et vist omfang uden at „syn og skøn“ under rettens tilsyn afskaffes. Uanset problemet om hvordan „ekspertbeviser“ produceres, opstår også spørgsmålet om dommens mulighed for at selvstændigt forstå og vurdere retssager hvori indgår specialviden, bl.a. sager hvor der er tvist om redegørelser fra retsudmeldte sakkyndige. En fleksibel hjemmel til de almene domstole til at tilkalde sakkyndige meddommere er den løsning man har valgt i Danmark, Norge og Island samtidig med at udviklingen er gledet bort fra oprettelse af specialdomstole. En sådan skønsmæssig hjemmel indebærer imidlertid en vis problematik i forhold til tilkaldelse af sakkyndige dommere og revision ved anke.

1. Retssager og sagkundskab

Sagkundskab og forskellige former for specialisering er i stadig voksende grad karakteristisk for nutidens teknologiserede samfund. I stigende grad drejer retssager sig også om forhold som det er svært at få rede på uden en eller anden form for specialviden eller fagkundskab. Udbredelsen af specialviden indebærer også at man forsøger at oplyse forhold på en anden og mere kompliceret måde end før, især ud fra forskellige former for redegørelser fra sakkyndige.

Kort fortalt drejer løsningen af retssager sig om indordning af enkelttilfælde under en abstrakt norm således som de anses for bevist (subsumption). Det må anses for ubestridt at de der dommer i en sag, skal have en udtømmende forståelse for sagens forhold, både ved bedømmelsen af bevis og hjemføring af regler til fakta, uanset hvor komplicerede forholdene kan være. I almen civil proces går man ud fra at dommeren „kender loven“. Der kan imidlertid opstå spørgsmål om hvorvidt dommerens kendskab til loven altid er tilstrækkelig når det gælder specielle juridiske områder eller ligefrem udenlandske love. Således kommer det i betragtning om regler om sagkundskab også skal omfatte specielle juridiske forhold. Dette behandles senere.

Det første problem om forholdet mellem specialviden og retssager angår hvorledes akter med specialviden opstår og fremlægges i retten. Her står vi over for to retstraditioner: På den ene side angelsaksisk ret hvor man går ud fra at sagens parter fuldt ud leder sagsbehandlingen, fremlægger redegørelser og fører ekspertvidner. På den anden side kontinental ret hvor begrænsninger i parternes råderet over sagsbehandlingen blandt andet

¹ Nærmere angående forskellige forhold der omtales, især vedrørende islandsk retspraksis, henvises til artikler af forfatteren: „The Use of Experts in Icelandic Law of Procedure“, *Scandinavian Studies in Law*, Volume 51 (Procedural Law — Court Administrations), s. 384–398, og „Experts on the Bench — Reflections on Pragmatic Solutions from Up-North“, *Civil Justice Quarterly* Issue 2, 2009, s. 261–272.

viser sig ved at dommeren udnævner en eller flere sagkyndige der skal følge en bestemt sagsbehandling, eller ligefrem henvender sig til en offentlig sagkyndig. I mange retssystemer der hovedsagelig følger kontinental retspraksis, tolereres dog ekspertvidner, og i visse tilfælde er de ligefrem udtrykkelig tilladt. Det normative spørgsmål står imidlertid ubesvaret om det er fornuftigt at tillade ekspertvidner, og i givet fald hvorledes en sådan ordning er foreneligt med sagkyndige udmeldt af retten. En drøftelse af dette giver også anledning til at overveje ordningen ved retsudmeldelse af sagkyndige og hvorledes deres arbejde tilrettelægges bedst muligt.

Et andet problem angår selve nedsættelsen af retten, om retten i større eller mindre grad skal bestå af sagkyndige således at den bedre bliver i stand til selvstændigt at bedømme akter der kræver specialviden. I visse retssystemer, især systemer i større stater, fører synspunkter i denne retning til at der oprettes særlige domstole besat med sagkyndige med varig udnævnelse. I Danmark, Island og Norge har man imidlertid reageret på dette behov ved en mere fleksibel hjemmel til domstolene til at tilkalde sagkyndige som meddommere når der anses at være behov for det. Den metode har man imidlertid ikke fulgt i Sverige eller Finland. Den vestnordiske ordning har de fordele at en del af dommerne har den nødvendige sagkundskab til at bedømme alle forhold i en sag. På den anden side opstår der spørgsmål om hvorledes sådanne dommere udpeges og tilkaldes, især ud fra hensynet til integritet og faglig kompetence. Endvidere opstår der et spørgsmål om hvem der skal dække omkostningerne ved deltagelsen af selvstændige meddommere i retten, og der har man i Norge valgt en anden løsning end i Danmark og Island.

Det tredje problem angår samspillet mellem reglerne om retsudmeldte skønsmænd og reglerne om sagkyndige meddommere. Hvis der er tvist om en retsudmeldt skønsmænds konklusioner, kan det begrundes at retten *skal* besættes med sagkyndige meddommere der har forudsætninger for at tage denne konklusion til genovervejelse. Hvis sagkyndige meddommere allerede er tilkaldt til retten, står det på den anden side klart at det kan være svært at give parterne mulighed for at udtale sig om de sagkyndige meddommers holdning således at man overholder det kontradiktoriske princip. Der opstår således det spørgsmål om sagkyndige meddommere skaber risiko for at retten bliver en slags „inkvisition“. Her opstår også spørgsmålet om muligheden for en appeldomstol til genovervejelse hvis dommen fra sådan en „sagkyndig domstol“ appelleres.

2. Ekspertvidner eller skønsmænd?

I angelsaksisk retspraksis sker det at parterne fremlægger redegørelser fra specialister eller fører såkaldte *ekspertvidner*. I overensstemmelse med den store vægt der i angelsaksisk ret lægges på partsautonomien (engelsk: *the adversary principle*), er det kun sagens parter der bestemmer hvilke sagkyndige akter der fremskaffes og fremlægges i en sag. Det indlysende problematiske ved denne ordning er at en sagspart kan vælge den sagkyndige der støtter hans egen sagsfremstilling. Al kontakt til den sagkyndige inden afgivelsen af forklaring sker fra sagsparten eller hans advokater der måske har gennemgået sagen indgående med vidnet og har haft mulighed for at præge dets holdning. Videre er det praksis at sagsparten betaler den sagkyndige for hans arbejde.²

² Selv om sagsparter ikke bør kunne influere på sagkyndiges vidneforklaring, er det ikke desto mindre dem der normalt

I angelsaksiske retssystemer forsøger man faktisk på forskellig måde at sikre at et ekspertvidne optræder upartisk, fx ved over for vidnet at indskærpe at dets opgaver er at bistå retten med at komme til den rigtige konklusion, og ved at give modparten større frihed til krydsforhør af vidnet. Til trods herfor må man hævde at ekspertvidner i visse tilfælde bliver en slags lejesvende for parterne i stedet for at optræde som upartiske sagkyndige der bistår retten med at få forståelse af komplicerede fakta. En anden indlysende ulempe ved ekspertvidner er at de kan være uenige. I angelsaksisk ret kan dommeren derfor blive nødt til at tage stilling til indlæg fra eksperter i komplicerede problemer af specialvidenskarakter. Der kan ligefrem opstå den situation at en jury af lægmænd sættes i den situation, og i modsætning til embedsdommere har nævninger normalt ikke mulighed for at stille spørgsmål til vidner eller anmode om yderligere akter til forklaring.

Den kontinentale retstradition er historisk set præget af at dommeren deltager og styrer retsforhandlingerne mere, måske ud fra påvirkning af *inkvisitorisk retspleje* der dog først og fremmest gjaldt for straffeproceduren. I overensstemmelse hermed er det almindeligt at man reagerer på behovet for sagkundskab ved at give dommeren tilladelse til at tilkalde særlige sagkyndige (fransk: *experts judiciaires*) til at afgive en erklæring.³ I modsætning til ekspertvidnerne indkaldes disse sagkyndige, skøns mænd efter dansk sprogbrug, af dommeren og har kun kontakt med sagens parter efter regler der skal sikre lighed mellem parterne og de sagkyndiges upartiskhed, impartialitet, fx i henseende til habilitet. Der kan så være tale om at visse juridiske problemer ved syn og skøn kan ankes til retten, og det kan også være muligt at anmode om et overskøn. Det kan således næppe forekomme at en advokat har mulighed for at „forberede“ et ekspertvidne således som det er normalt i angelsaksisk retspraksis. Der er altså mindre risiko for at en retsudmeldt sagkyndig på en eller anden måde bliver afhængig af sagens parter. I stedet for en muligvis misvisende vidneforklaring fra ekspertvidner som sagens parter fører, regner man således med én udtalelse fra en sagkyndig som er udmeldt af dommeren.⁴

I de retssystemer jeg kender til, har parterne faktisk ret til, i hvert fald i et vist omfang, at fremlægge skriftlige udtalelser fra sagkyndige som de ensidigt har fremskaffet, altså uden retsudmelding. I erstatningssager om personskade er det fx i islandsk retspraksis reglen snarere end undtagelsen at der fremlægges lægeattester og sagkyndige udtalelser om følgerne af en skade. Udmelding af sagkyndige sker så kun hvis disse akter bestrides hvad der ikke nødvendigvis behøver at være tilfældet. Muligheden for at få retsudmeldt sagkyndige udelukker således ikke generelt at der fremlægges andre sagkyndige akter. I overensstemmelse hermed viser betydningen af syn og skøn af retsudmeldte skøns mænd sig først og fremmest ved at sådanne akter generelt anses for at have *større bevisgyldighed* end akter der er fremskaffet ensidigt. I virkeligheden fungerer den retsudmeldte skønsmænds udtalelse nærmest som et „trumfkort“ hvor der foreligger modstridende akter fra sagkyndige. Der opstår hermed det normative spørgsmål (der vil blive behandlet senere) om hvor rimeligt det er at en embedsdommer tager stilling til modstridende sagkyndige akter på et sådant, nærmest formelt, grundlag.

vælger vedkommende sagkyndige. Det er også almindeligt at den sagkyndiges vidneforklaring „forberedes“ af partens advokat (engelsk *preparing the witness*). På denne måde kan advokaten både have indflydelse på hvordan en sagkyndig formulerer sine svar („Er du sikker på at du kan hævde dette?“), og også bestemme hvilke spørgsmål han stiller til ham og hvilke ikke. Advokaten kan ligefrem beslutte at undlade at føre den sagkyndige for retten og forsøge at finde andre! Modpartens krydsforhør af vidnet skal så udgøre en tilstrækkelig sikkerhed for at alle oplysninger af betydning fremgår af den sagkyndiges vidneforklaring.

³ Her kan henvises generelt til François Pinchon. *L'expertise judiciaire en Europe*, Paris 2002

⁴ Trods systemet med retsudmelding kan sagkyndiges upartiskhed undertiden drages i tvivl, fx når det drejer sig om sagkyndige der udfører omfattende vurderinger for indflydelsesrige parter, fx invaliditetsbedømmelser for forsikringselskaber.

3. Ekspertvidner ved siden af retsudmeldte sagkyndige?

I alle de nordiske landes retssystemer kan man anmode om retsudmelding af sagkyndige. Mig bekendt tvivler ingen på at den ordning grundlæggende er fornuftig selv om der uden tvivl kan være anmærkninger til visse nærmere forhold, fx udgifter og omfanget af skonsforretninger. Et større spørgsmål er imidlertid om det ifølge visse nordiske landes retspleje er tilladt at føre ekspertvidner *ved siden af* anmodning om retsudmelding af sagkyndige. Bortset fra det deskriptive spørgsmål opstår der det normative spørgsmål om man bør indføre en sådan tilladelse i de lande hvor det ikke er tilladt eller ikke står klart.

Ifølge islandsk retspleje skal et vidne *udelukkende afgive forklaring om begivenheder og faktiske forhold som det selv har erfaret*, og ikke bedømme faktiske forhold eller udtrykke sin mening om dem. Tilsvarende forhold findes i dansk ret. Både i dansk og islandsk retspraksis findes der dog eksempler på at domstole tillader sagkyndige der overhovedet ikke har haft kontakt med sagens begivenheder, at afgive vidnesbyrd i en sag. I baggrunden ligger princippet om bevisbedømmelsens frihed. Det er en uundgåelig følge af det princip at der indrømmes parterne betydelig frihed til at føre bevis for påstande med de akter som de anser for nødvendige, også vidnesbyrd fra sagkyndige. Der kan være visse problemer forbundet med at dommeren forhindrer en sagkyndig i at komme for retten som vidne selv om det står klart at han ikke har oplevet sagens begivenheder personlig. I praksis kan en part fx anmode om at en sagkyndig kommer for retten for at bekræfte en skriftlig redegørelse eller et brev der er fremlagt i sagen og rent faktisk udgør en sagkyndig bedømmelse. Det er klart at det er svært for en dommer at forhindre at partens advokat spørger den sagkyndige nærmere om visse forhold i redegørelsen.

Det er min fornemmelse, i hvert fald ud fra mit eget retssystem, at der er voksende pres fra advokaterne for at indkalde ekspertvidner. Om dette skyldes indvirkning fra angelsaksisk ret skal jeg ikke udtale mig om. Nærliggende er imidlertid spørgsmålet om retssystemer som det islandske og danske hvor ekspertvidner ikke udtrykkeligt er tilladt, skal ændre deres regler så tilladelser til at føre ekspertvidner gøres eksplicitte. Således har man fx gjort det i Norge hvor sagkyndige vidner udtrykkeligt er tilladte.⁵ I norsk ret kan sagkyndige vidner således supplere retsudmeldte sagkyndige hvis parterne anmoder om det. Erfaringerne i Norge med dette dobbelte system er bestemt interessante.

Ulemperne ved sagkyndige vidner er som tidligere nævnt velkendte fra angelsaksisk ret. Det bør rimeligvis nævnes at udviklingen i angelsaksiske landes ret har været at udvide dommerens myndighed over indhentelse af sagkyndige akter og formen for vidnesbyrd fra specialister. I mange tilfælde kan en dommer således afkræve en part forklaring på mangel af sagkyndige akter eller ligefrem pålægge ham at fremlægge visse akter. Dommeren kan også i visse tilfælde beordre parterne til at blive enige om én eller flere sagkyndige og kan selv tilkalde en sagkyndig hvis det ikke lykkes dem at nå til enighed.⁶

Man kan så spørge om man ikke går i gal retning når man vil tillade ekspertvidner og med de fejl som man er i gang med at udbedre i forskellige lande der bygger på den angelsaksiske

⁵ Jf. tvisteloven, § 25-6, om sagkyndige vitner

⁶ Se fx om en nylig indførelse fra 2004 af USA's forbundsregler om bevisligheder, *The U.S. Federal Rules of Evidence*, § 704, litra a, der handler om retsudmeldte sagkyndige, og den britiske civile retsplejelov, *The U.K. Civil Procedure Rules*, fra 1999 der giver en appeldomstol ret til at tilkalde en bisidder, *assessor*, eller til at beslutte at parterne skal blive enige om én sagkyndig som afgiver vidnesbyrd. Angående kritik af brugen af ekspertvidner kan man fx henvise til kapitel 13 i lord Woolfs rapport fra 1996 om civil retspleje i Storbritannien, *Final Report to the Lord Chancellor on the Civil Justice System in England and Wales*, HMSO, London, July 1996.

tradition.⁷ Der findes nok ikke så simpelt et svar herpå som det umiddelbart ser ud til. Årsagen er fx i Norge at de *sagkyndige vidner* ikke erstatter retsudmeldte sagkyndige men *supplerer* det system. Man må heller ikke ignorere at sagkyndige vidner kan have visse fordele. Det kan fx være betydelig mere simpelt og mindre udgiftskrævende at få et sagkyndigt vidne til at afgive en mundtlig forklaring end at rekvirere et skriftligt syn og skøn med retsudmelding. Hvis man eksplicit tillader sagkyndige vidner, kan man på den anden side måske af angelsaksisk ret lære hvorledes en sådan vidneforklaring skal udføres, fx ud fra hvorledes vidnets sagkundskab afprøves og vidnets pligter defineres.

En sammenligning af ordningen med skriftlige syn og skøn og sagkyndige vidneforklaringer giver også anledning til at spørge om ordningen med syn og skøn i visse tilfælde er for tung. I islandsk retspleje er syn og skøn altid skriftlig, og skønsmændene har pligt til at afholde et skønsmøde med parterne. I andre landes retspleje, fx i Norge, er man langt mere fleksible på dette punkt, fx er det tilladt at beslutte at en skønsmænd, en såkaldt *rettsoppnevnt sakkyndig*, kun afgiver mundtlig forklaring. Det bør også overvejes om dommeren skal have en vis beslutningsmyndighed over hvilke spørgsmål der forelægges skønsmændene til besvarelse ud fra det synspunkt at skønnet skal have et formål og ikke bliver for omfattende.

4. Krav til akter fra sagkyndige

I mange landes retspleje vejer retsudmeldte skønsmænds indstilling så tungt i konklusionen på retssager at man må sige at de *de facto* afgør sagens udfald. Hvis man skal ændre på en retsudmeldt skønsmænds konklusion, må man derfor normalt ty til et overskøn eller pege på væsentlige brud af regler angående udførelsen af skønnet. Selv i retsplejen i lande hvor man kan tilkalde sagkyndige meddomsmænd der gennemgår de retsudmeldte skønsmænds indstilling, har retsudmeldte sagkyndiges konklusioner også større gyldighed end andre akters. Det er derfor af afgørende betydning hvorledes akter som disse bliver til.

I Den Europæiske Menneskerettighedsdomstols dom af den 5. juli 2007 (*Sara Lind Eggertsdóttir versus Island*, sag nr. 31930/04) blev det prøvet hvorvidt man havde overholdt principperne om en retfærdig rettergang ved fremskaffelsen af sagkyndige dokumenter. I Islands Højesterets dom af den 11. marts 2004 havde Højesteret på eget initiativ anmodet om en udtalelse fra Islands Lægeråd om visse medicinske forhold i sagen der var anlagt angående erstatning for formodede fejl ved et barns fødsel. Udtalelsen fra Lægerådet der var fremskaffet ud fra en særlig hjemmel i den islandske lovgivning, var Højesterets hovedpræmis for at frikende hospitalet for erstatningskravet. Dermed gik Højesteret imod herredsrettens dom, selv om herredsretten havde været besat med én juridisk dommer og to sagkyndige meddommere (en børnelæge og en fødselslæge).

Menneskerettighedsdomstolen henviste til at visse medlemmer af Islands Lægeråd også havde været ansat ved vedkommende hospital. Dette ansås for at være en overtrædelse af Menneskerettighedskonventionen, art. 6, stk. 1. Man kan imidlertid drage den konklusion af dommen at det ikke kan være belastende at domstole indhenter en sagkyndig udtalelse fra en bestemt institution for så vidt denne institution respekterer principperne ved behandlingen af sagen. Det ansås heller ikke i sig selv ikke for kritisabelt at Højesteret på eget initiativ havde

⁷ Om problemerne ved angelsaksisk retspleje generelt, se fx A S S Zuckermands artikel, „Justice in Crisis. Comparative Dimensions of Civil Procedure“, *Civil Justice in Crisis. Comparative Perspectives of Civil Procedure*, Oxford 1999, s. 3-52.

rettet spørgsmål til Lægerådet. Endelig toges der ikke stilling til det faktum at Højesteret der kun bestod af juridiske dommere, mente at den var i stand til at tage stilling til misvisende medicinske udtalelser og gå imod dommen fra herredsretten der havde været besat med sagkyndige meddommere.

Ifølge ovenstående kan man imidlertid drage den hovedkonklusion af Menneskerettighedsdomstolens dom at sagkyndige udtalelser der muligvis har særlig (stærkere) bevisgyldighed for konklusionen af en dom, skal opfylde visse principper om en retfærdig rettergang. Dette gælder helt sikkert både om vedkommende specialists habilitet, men de samme argumenter gælder sikkert også for parternes ret til indsigelse og den sagkyndiges fyldestgørende undersøgelse. Derimod ser det ikke ud til at Menneskerettighedskonventionen er til hinder for at domstole, på eget initiativ, overdrager udefrakommende væsentlig indflydelse på hvordan visse sagkyndige forhold beslutes.

5. Specialdomstole eller sagkyndige meddommere?

Selv om en dommer gør brug af udtalelser fra en retsudmeldt sagkyndig, kan han alligevel være stillet over for komplicerede sagsforhold og endog modstridende indstillinger fra sagkyndige der tager stilling til disse sagsforhold. På sagsområder hvor behovet for sagkundskab er vedvarende, har man i mange lande oprettet *specialdomstole* hvori der sidder specialister på bestemte områder, normalt dog med en juridisk dommer som retsformand. Specialdomstole kan have baggrund i andre argumenter end behovet for specialviden, især synspunkter om at visse sager skal have en anden sagsbehandling eller ramme end det normale ved almindelige domstole, eller ligefrem bekymring for at man ikke kan overdrage visse typer sager til den sædvanlige dommerkreds.⁸ Man kan også undertiden hævde at visse specialdomstole i hvert fald delvis har baggrund i visse gruppers eller stænders kamp for deres interesser.⁹ Det er ikke altid let at afgøre hvilke interesser der anses for at være bestemmende for oprettelsen af en specialdomstol, og der skal ikke her gores noget forsøg på at gennemgå specialdomstolens historie i almindelighed. I nyere tid kan man dog især nævne domstole om so- og handelsforhold som eksempler på specialdomstole hvor man har ment der var behov for sagkundskab. Ved disse specialdomstole indgår sagkyndige meddommere („assessorer“) undertiden mere direkte i bevisførelsen for retten ud fra den præmis at de er i stand til direkte at bedømme en sags begivenheder eller genoverveje de sagkyndige udtalelser der fremlægges.

I Island har udviklingen været den at man næsten fuldstændig er ophørt med at bruge specialdomstole, også på de områder hvor man mente der var brug for specialviden. Fra og med 1981 blev fx Islands So- og Handelsret nedlagt, og sager af den karakter overgik til de almene domstole. Parallelt med denne udvikling er hjemlerne for almene domstole til at tilkalde sagkyndige til meddommere udvidet.¹⁰

Islandske herredsretsdommere har således lige siden 1936 haft en ret almen og temmelig fleksibel hjemmel til at tilkalde sagkyndige meddommere når de har ment at afgørelsen af en sag på en eller anden måde krævede specialviden. Angående udviklingen i reglerne i islandsk

⁸ Fx forfatningsdomstole, forvaltningsdomstole og domstole der behandler lovovertrædelser af de øverste indhavere af statsmagten.

⁹ Fx specialdomstole om kirkens forhold, arbejdsretlige forhold eller ligefrem grænseforhold og salærer for advokater. Normalt besættes disse domstole med repræsentanter for vedkommende interessegrupper.

¹⁰ Med lov om behandling af civile sager, nr. 85/1936, § 200, punkt 3, blev hjemlen til at tilkalde sagkyndige meddommere i so- og handelssager udvidet til sager der drejede sig om „andre tekniske forhold“. Indtil da havde hjemlen imidlertid været begrænset til so- og handelssager, som i Danmark.

ret henvises til andre kilder, men man kan dog nævne at de har deres oprindelse i regler om behandling af so- og handelssager der igen har rod i et nordisk samarbejde og i høj grad var præget af de dugældende danske regler om so- og handelssager.¹¹ Det er klart at de nugældende regler i den danske retsplejelov også har deres oprindelse i tilsvarende regler om behandling af so- og handelssager.¹²

Hjemlen i danske, islandske og norske love til at tilkalde sagkyndige meddommere er ganske fleksibel hvis man kun ser på lovens bogstav.¹³ I den islandske lov om behandling af civile sager, § 2, stk. 2, står der således „hvis en tvist angår fakta der fremføres som sagsmålgrund og dommeren mener at der er behov for særlig viden i retten til at afgøre dette, kan han tilkalde to meddommere der besidder en sådan særlig viden.“ Ifølge den danske retsplejelov, § 20 (1), „kan retten bestemme, at retten under hovedforhandlingen skal tiltrædes af 2 sagkyndige medlemmer, hvis fagkundskab skønnes at være af betydning for sagen.“ Ifølge den norske tvistelov, § 9-12, „settes retten under hovedforhandlingen med to meddommere dersom en av partene krever det eller retten finner det ønskelig.“ Derefter står der at „meddommerne skal være fagkyndige om hensynet til forsvarlig behandling av saken tilsier det“ og „oppnevnes slik at de har fagkyndighet tilpasset saken.“

Dansk, islandsk og norsk lovgivning indeholder nærmere forskrifter for hvordan man skal forholde sig ved tilkaldelsen af sagkyndige meddommere. Ifølge dansk og islandsk lov er det klart at det er dommeren og ikke parterne der har myndighed over om han tilkalder sagkyndige meddommere. Ifølge de norske regler ser det derimod ud til at en sagspart kan forlange at der tilkaldes en sagkyndig meddommer for så vidt han påtager sig omkostningerne ved det. I de tre landes love forudsættes det imidlertid at den juridiske dommer bestemmer hvilke sagkyndige han tilkalder, men at han forud giver parterne meddelelse om sit valg. Parterne har således mulighed for at protestere mod dommerens valg af meddommer.

Meddommerne har fulde beføjelser som dommere, og derfor kan den juridiske dommer i teorien komme i mindretal. Ud fra islandsk retspraksis at domme, er det imidlertid klart at det meget sjældent sker at der er uenighed mellem de sagkyndige meddommere og den juridiske dommer. Videre udtrykker danske, islandske og norske love klart at retsformanden leder retten, alene afsiger kendelser om andet end afvisning af sagen, derunder om en meddommers habilitet, udsteder indkaldelser og meddelelser, sørger for udarbejdelse og bekræftelse af retshandlinger og udadtil optræder på rettens vegne.

Hvis en domstol skal kunne tage selvstændig stilling til alle forhold i en sag, derunder forhold der kræver specialviden, må det ud fra et normativt synspunkt anses for ønskeligt at der er sagkyndige i dommerkollegiet. Det er på den anden side umuligt at fremsætte ét ubetinget svar på om det er bedre at denne sagkundskab fremtræder i form af en specialdomstol eller

11 Den særlige behandling af so- og handelssager var en del af et nordisk lovgivningsarbejde inden for søfart. I Danmark indførtes en lov om Sø- og Handelsretten i København den 19. februar 1861 og en lov om søfart, søforhør og behandling af søretslige sager den 12. april 1892. I Norge indførtes bestemmelser om dette sagsområde med søfartsloven af den 20. juli 1893 (§§ 312-333), og i Sverige med søfartsloven af den 12. juni 1861 (§§ 313-332).

12 Ifølge den danske retsplejelov, § 20, ifølge lovændring af den 2. juni 2006. Baggrunden for reformen diskuteres bl.a. i Retsplejerådets Betænkning 1401/2001, Reform af den civile retspleje I. Angående den danske Sø- og Handelsrets virksomhed, jf. retsplejeloven, § 17, kan henvises til en artikel af Frank Poulsen, „Sø- og Handelsretten — særligt om „sagkyndige retsmedlemmer“ i retsplejen“, *Dommeren i det 20. århundrede*, (red. Garde, P., Larsen, C. og Pedersen, B.), København 2000, s. 327-334.

13 I Norge er der i visse typer sager obligatorisk brug af meddommere med en vis fagkyndighed, fx i tvister om arbejdsforhold efter arbejdsmiljøloven (lov af 17. juni 2005 nr. 62, §17-7) og ved overprøvelse af administrative tvangsfuldbyrdelser i helse- og socialsektoren (tvisteloven § 36-4).

en hjemmel til almene domstole til at tilkalde sagkyndige meddommere. For et lille samfund som det islandske er der indlysende meget der støtter sidstnævnte løsning, men forholdene kan være anderledes i større lande med andre retstraditioner. Følgende redegørelse for sagkyndige meddommere vil som udgangspunkt have islandsk retspraksis der efterhånden er ganske lang og udførlig om mange særlige forhold.

6. Hjemmel eller pligt til at tilkalde sagkyndige meddommere?

Ved første syn giver bestemmelserne i islandsk ret øjensynlig herredsretsdommerne rigelig frihed til at bedømme om han tilkalder sagkyndige meddommere eller ej. Islands Højesteret (som ikke selv har hjemmel til at tilkalde sagkyndige meddommere) har imidlertid tidligt formet den holdning at en sag kan være af en sådan beskaffenhed at det ikke alene er tilladt men direkte *obligatorisk* at tilkalde sagkyndige meddommere.¹⁴ Dette har især drejet sig om sager hvor der var tvist om syn og skøn af retsudmeldte sagkyndige. Til grund for Højesterets retspraksis har der ligget den forestilling at en herredsretsdommer ikke på egen hånd kunne afgøre en sådan tvist men havde brug for bistand fra sagkyndige der skulle indtræde i dommerkollegiet. Det er således efter islandsk retspraksis ikke tilstrækkeligt at sagkyndige forhold er oplyst ud fra en indstilling fra en retsudmeldt sagkyndig, *retten skal også gennemgå og genoverveje en sådan indstilling fra retsudmeldte*. Heraf følger så det princip at retten ved dette arbejde skal have suppleret sig med sagkyndige meddommere.

Typiske sager hvor sagkyndig meddommere er nødvendige, er sager på grund af fejl ved ejendomme hvor der er tvist om sagkyndiges skøn om årsagen til fejl og omkostninger ved reparation, og sager om personskaade hvor der er tvist om retsudmeldte sagkyndiges skøn om økonomisk og medicinsk invaliditet. De sagkyndige dommers opgave bliver ofte vigtig når man skal besøge et åsted eller undersøge en genstand, men også ved afgivning af forklaringer, ikke mindst når retsudmeldte sagkyndige kommer for retten for at bekræfte deres indstillinger.

Hvis en islandsk herredsretsdommer efter Højesterets skøn har forsømt at tilkalde sagkyndige meddommere, indebærer det normalt at sagen ophæves og hjemvises til fornyet behandling for herredsretten. Det kan dog også medføre hjemvisning at en herredsretsdommer har tilkaldt sagkyndige meddommere der ikke skønnes at have haft tilstrækkelig sagkundskab eller sagkundskab på det rigtige område. I nyere retspraksis findes der eksempler på at forsømmelse af at tilkalde sagkyndige meddommere kun har medført kritik fra Højesteret men ikke ophævelse. I de fleste af disse tilfælde har det drejet sig om sager om forældremyndighed, og det må anses for sandsynligt at de særlige regler der gælder for behandling af forældremyndighedssager (især kravet om en hurtig sagsbehandling), har fort til at Højesteret har besluttet ikke at ophæve herredsretsdommene.¹⁵

14 Den første islandske højesteretsdom hvor en sag blev hjemvist til herredsretten på grund af mangel på sagkyndige meddommere, er fra 1947 (Domsamling 1947: 357). I sagen krævede en udlejer erstatning for skade på en ejendom, men det stod ikke klart om skaden stammede fra lejer A eller lejer B der senere havde overtaget ejendommen. I sagen blev der fremlagt forskellige syn og skøn om årsagene til skaden og ligeledes dens økonomiske omfang. Herredsrettens opfattelse var at lejer B var ansvarlig for tabet, dog således at erstatningen blev nedsat i forhold til skønnet på grund af normal vedligeholdelse. I Højesterets dom står der imidlertid at sagen havde været af en sådan beskaffenhed at det havde været nødvendigt at dommeren tilkaldte sagkyndige om husbygning til at behandle og domme i sagen med sig. „De skulle have gennemgået og revideret alle skøn og beregninger i sagen således at retten derefter kunne afgøre hvilke yderligere undersøgelser der var behov for.“ Højesteret nævnte nogle eksempler på hvad retten burde have undersøgt nøjere „for at få afgjort hvilke årsager der er til de skader der angives der“

15 Se nærmere SM „The Use of Experts in Icelandic Law of Procedure“ op cit

7. Hvornår er der hjemmel/pligt til at tilkalde sagkyndige meddommere?

Ud fra islandsk ret kan man i en nøddeskal sige at en herredsretsdommer har pligt til at tilkalde sagkyndige meddommere når han *ikke er i stand til at løse en sag på grundlag af sin almenviden, sin almindelige uddannelse eller juridiske viden*.¹⁶

Heraf kan man for det første udlede at juridiske tvister ikke kan begrunde at der tilkaldes sagkyndige meddommere, kun uenighed om faktiske forhold. Selv om en uenighed drejer sig om et specielt juridisk forhold, kan det ikke være grund til at der tilkaldes en jurist med speciale på vedkommende område. Dette ser ud til at divergere fra hvad der gælder i dansk ret hvor det ikke er udelukket at tilkalde sagkyndige i særlige juridiske forhold. I norsk lov nævnes det eksplicit at man kan tilkalde en juridisk specialist og samtidig kræve pligt til at tale sandt af parterne.

Fra et normativt synspunkt må man spørge om der ikke er grund til at hjemlen til at tilkalde sagkyndige meddommere er så rummelig, også i islandsk ret, at herredsretsdommere også kan tilkalde sagkyndige på visse juridiske områder, fx vedrørende konkurrence, patenter og endog forvaltning. Hvis sagkyndige meddommere skal overflodiggøre specialdomstole, forekommer en udvidelse af den art på mange måder fornuftig, dog således at der kan være grund til særlige regler vedrørende uddannelse og valg af sådanne juridiske sagkyndige.

For det andet er hjemmel og pligt til at tilkalde særlige meddommere begrænset til forhold som almenviden ikke er nok til at afgøre. Under almenviden hører forskellige forhold vedrørende menneskelige behov, adfærd og kommunikation som skal være bekendt for de fleste voksne og oplyste mennesker. Viden om kørsel af biler, opdragelse og pasning af børn er eksempler på forhold som de fleste mener de kender til, men dog ligger på grænsen af at kræve sagkundskab. Endelig må man regne med at en dommer har fået en almen uddannelse, som fx i de fag der indgår i folkeskolen og gymnasiet. På grundlag af denne almene uddannelse og ligeledes erhvervs erfaring må man kunne stille krav om at en dommer fx har en vis færdighed i simple beregninger og ligeledes i elementær bogføring.

Endelig kan man i islandsk retspraksis gå ud fra at en tvist om forhold der kræver sagkundskab skal være reel, så det berettiger at dommeren tilkalder sagkyndige meddommere. En protest fra en sagspart over for et skøn fra en retsudmeldt sagkyndig skal være begrundet, fx støtte sig til en anden sagkyndig akt. Det forholder sig måske anderledes i norsk retspraksis hvor man har det sådan at hver part selv dækker omkostningerne ved den sagkyndige meddommers arbejde og kan forlange tilkaldelse af en sagkyndig hvis han er rede til at betale for det.

Uanset dette er det klart at en part ikke kan udbedre en mangel på akter der kræver sagkundskab ved at kræve indkaldelse af sagkyndige meddommere og så stole på at de kommer til bunds i sagen. Det knytter an til det princip i retsplejen at alle sagens akter skal foreligge og være tilgængelige for parterne så de kan udtale sig om dem. Hvis man går for langt i at lade sagkyndige meddommere selv skaffe oplysning om forholdene af sagkyndig karakter, opstår der helt klart krav om at sagens parter får mulighed for at udtale sig om deres holdning inden sagen afsluttes. Noget sådant går helt klart ikke hvis domstolen ikke skal udvikle sig til en „inkvisition“. De sagkyndige meddommers opgave skal derfor omhyggeligt begrænses til

¹⁶ Jf. Domsamling 2000:2674. Sagen var en erstatnings sag hvor en motoreyklist havde kørt 100-140 meter med forhjulet på sin motorcykel oppe i luften indtil motoreklisten ramte en trafikbelle. Motoreklisten hævdede at det var sket ved et uheld. Højesteret var af den opfattelse at herredsretsdommeren burde have tilkaldt sagkyndige meddommere til at behandle denne søgsmålsgrund. Herredsretsdommen blev ophævet.

at „gennemgå“ de akter af sagkyndig karakter der foreligger i sagen og ikke „fabrikere nye akter“. ¹⁷ Her kan det dog være vanskeligt at finde grænsen.

Ifølge ovenstående går islandsk retspraksis ud på et system hvor retsudmeldte sagkyndige og sagkyndige meddommere *arbejder sammen* med det mål at domstolen tager stilling til alle bevisligheder i en sag. Det er klart dette afviger betydeligt fra forholdene i mange retssystemer hvor de retsudmeldte sagkyndiges skonsrapporter i praksis afgør sagen, i hvert fald hvis der ikke er formelle fejl ved fremskaffelsen af dem. I Island er det derimod de sagkyndige meddommere der har det sidste ord.

8. Valg og indkaldelse af sagkyndige meddommere

I Danmark vælges de sagkyndige meddommere fra særlige lister. En sådan ordning havde man tidligere i Island, men den blev endeligt opgivet i 1981. I Norge bruger man heller ikke lister ved valget af sagkyndige meddommere, de vælges af dommeren. Ifølge islandsk og norsk ret har herredsretsdommeren således frie hænder angående hvilke sagkyndige han tilkalder som sagkyndige meddommere for så vidt de har den specialviden der kræves og opfylder almene habilitetsbetingelser. ¹⁸

Den islandsk/norske ordning har den fordel at den er meget fleksibel. Det kan så tilføjes at der i praksis faktisk i Island findes uformelle lister over folk der er parat til at påtage sig både syn og skøn og meddommerhverv. Det sker sjældent at en sagkyndig meddommers habilitet og sagkundskab drages i tvivl. Her er det af betydning at dommeren skal forklare parterne hvem han har tænkt sig at tilkalde, og give dem mulighed for at fremsætte bemærkninger. Det er vel klart at dommeren skal undgå at der opstår uenighed med parterne om dette forhold. Det er faktisk undertiden sådan at „valget“ af en sagkyndig meddommer i langt højere grad er en fortvivlet søgen efter en sagkyndig, fx når en sag angår stærkt specialiserede forhold, eller når så godt som alle mulige sagkyndige af en eller anden grund er inhabile (fx læger hvor de fleste arbejder på det samme statslige hospital).

Ved indkaldelsen af en sagkyndig meddommer er en ny dommer, med fuld dommende beføjelser, trådt ind i dommerpanelet. De sagkyndige meddommere kan teoretisk set nedstemme den juridiske dommer selv om de i praksis normalt har den opfattelse at de har en anden rolle end den juridiske dommer. I alle lande er man omhyggelige med udnævnelsen af juridiske dommere ud fra det synspunkt at der til disse hverv skal vælges personer med passende kompetencer der er selvstændige og uafhængige i deres arbejde. Der kan være delte meninger om dette krav også opfyldes ved at lade en herredsretsdommer alene vælge den sagkyndige meddommer som det sker i Island og også i Norge.

I en rapport for nylig har GRECO (Group of States against Corruption — Council of Europe) anmodet islandske myndigheder om at revidere ordningen ved valg og tilkaldelse

¹⁷ Se fx Højesterets dom af den 20. september 2001 i sag nr. 10/2001. I sagen mente retten at et skøn vedrørende et rimeligt vederlag for malerarbejde havde været behæftet med fejl i en sådan grad at det ikke kunne lægges til grund. Videre står der i Højesterets præmisser: „Det er ifølge loven ikke sagkyndige meddommers opgave at afhjælpe mangler i sagsparternes fremskaffelse af akter ved til grund at lægge deres egen skønsmæssige viden om forhold som der mangler adækvate oplysninger om.“ Retten anså sagen for så ringe forelagt at den fuldstændig måtte ophæves.

¹⁸ Højesterets dom af den 7. februar 2002 i sag nr. 302/2001. Højesteret mente at en meddommer som herredsretsdommeren havde tilkaldt, ikke havde specialviden om kørsel af motoreykel selv om han havde korekørt til at køre en sådan.

af sagkyndige meddommere.¹⁹ Den anmodning forekommer velbegrunder selv om man altid må regne med at det i visse tilfælde kan være nødvendigt at vælge sagkyndige meddommere ad hoc og ikke ud fra en forud fastsat liste. De tilfælde hvor der bliver brug for sagkyndige meddommere, er simpelthen for mangecartede til at det er muligt at udarbejde en udtømmende liste over alle de specialister der kan komme på tale. Man kan imidlertid forestille sig at et ad hoc-valg skal bekræftes, fx af retsformanden eller af domstolsrådet. Så kan man utvivlsomt gøre mere ud af juridisk vejledning af de sagkyndige meddommere, i hvert fald i forhold til den nuværende situation i Island.

Endelig kan man spørge om det er heldigt at det de samme der udfører syn og skøn og er meddommere. Sagkyndige meddommere og juridiske dommere bliver uundgåeligt kolleger der meget tit nærer fuld tillid til hinanden. Efter min opfattelse kan det derfor være uheldigt at en der har haft hverv som meddommer optræder som skønsmand hos den samme dommer i en anden sag.

9. Sagkyndige meddommeres deltagelse i sagsbehandlingen

Ifølge islandske regler tager sagkyndige meddommere ikke plads i retten for ved hovedforhandlingen. Som tidligere anført, er deltagelsen af sagkyndige meddommere tit af stor betydning når man skal på stedet eller skal undersøge en genstand ved begyndelsen af hovedforhandlingen. Videre er det mindst lige så godt for en juridisk dommer at få støtte fra sagkyndige meddommere ved afgivninger af vidneforklaringer. Man kan imidlertid spørge om der ikke, i hvert fald i visse tilfælde, kan være fuld grund til at de sagkyndige meddommere tager plads i retten inden hovedforhandlingen, især ud fra det synspunkt at de så kan deltage i forsøg på forlig. Den juridiske dommer kan endvidere have brug for sagkyndig bistand hvis han skal tage stilling til anmodninger fra parterne om sagkyndigt syn og skøn.

Danske og norske regler forekommer på dette punkt at være mere fleksible end de islandske. Heller ikke i Norge deltager sagkyndige meddommere i sagsbehandlingen for hovedforhandlingen. Det kan nævnes at dommere i Island (med en noget tvivlsom juridisk begrundelse) har gjort forsøg på dette i sager om forældreret, og de tyder på at sagkyndige meddommere i disse sager kan give oget mulighed for forlig.

I islandsk og dansk retspleje anses deltagelse af sagkyndige meddommere i sager for at være en del af domstolens normale virksomhed som staten bærer omkostningerne ved. I Norge ser det derimod ud til at man som hovedregel går ud fra at parterne dækker omkostningerne ved at der på påkrav fra dem tilkaldes sagkyndige meddommere. Denne ordning indebærer så formentlig den tankegang at sagkyndige meddommere er en slags „ekstra service“ i forhold til domstolens normale virksomhed. Den holdning rejser unægtelig visse spørgsmål.

10. Appel af en dom med sagkyndig deltagelse

Efter islandsk ret er hjemlen til at tilkalde sagkyndige meddommere begrænset til herredsretten. I Island har retssystemet stadig kun to instanser. I Danmark og Norge har appelretten (Landsretten/Lagmannsretten) derimod en tilsvarende hjemmel til at tilkalde sagkyndige

¹⁹ Greco Eval IV Rep (2012) 8E, 22 March 2013. Findes på siden <http://www.coe.int>

meddommere. Det er klart at Islands Højesteret kan genoverveje alle processuelle forhold vedrørende sagkyndige meddommere, fx om det har været nødvendigt at tilkalde sagkyndige meddommere, deres habilitet og indkaldelse. I Danmark, Island og Norge er det derimod ikke muligt at anke selve en herredsrettsdommers beslutning om at tilkalde sagkyndige meddommere. Men kan Højesteret der kun består af juridiske dommere, genoverveje selve bedømmelsen fra de sagkyndige meddommere?

Hvis man følger de argumenter som Islands Højesteret selv lægger til grund, burde det næppe være muligt at højesteretsdommere genovervejede konklusioner fra en lavere instans der har haft medvirken af sagkyndige. (Man kan fx næppe forestille sig at højesteretsdommere ved mere end herredsrettsdommere om ingeniørers, lægers, autoriserede revisorers virksomhed!) I praksis er det også sådan at Højesteret normalt stadfæster herredsrettens konklusioner fra sagkyndige meddommere om disses sagkundskab. Herfra findes der dog undtagelser. For det første kan forskellige juridiske forhold føre til at sagkyndige meddommeres vurdering fra herredsretten ikke er afgørende for konklusionen i Højesterets dom. Hvis retten fx kommer til det resultat at et erstatningskrav er forældet, kommer hverken den sagkyndige bedømmelse af skyld eller tvister om skadens omfang til prøvelse. For det andet kan man forestille sig at nye oplysninger om sagens forhold kommer til, fx en ny vidneforklaring. Endelig er det muligt at der fremlægges nye sagkyndige akter der direkte er fremskaffet med henblik på at underkende de sagkyndige meddommeres konklusioner, især nye skønrapporter eller overskønrapporter, og man kan også her forestille sig at forskellige offentlige institutioner kan udføre en rolle af betydning for skønnet.

Angående fremlæggelse af akter gælder det princip i retsplejen i de fleste om ikke alle vestlige lande at de skal fremlægges så tidligt som muligt. Det kan derfor være et spørgsmål om et skøn eller et overskøn der er fremskaffet efter at herredsretten med sagkyndige meddommere har afsagt sin dom, kan medtages i appelbehandlingen. Trods dette er der forskellige eksempler på at nye sagkyndige akter af forskellige grunde kan indgå i Højesterets behandling. Endvidere findes der eksempler på at Højesteret har genovervejet konklusionen fra en sagkyndig herredsret ud fra nye akter, fx et overskøn.²⁰ Det må give anledning til spørgsmål hvilke præmisser Højesteret mener at have for en sådan genovervejelse. Det er derimod ikke klart hvordan retten skal effektuere en genovervejelse af en dom fra en herredsret med sagkyndige meddommere. Der er mulighed for at hjemvise en sag hvis Højesteret stiller sig tvivlende over for konklusionen. Den udvej er imidlertid ikke blevet brugt i retspraksis, men man kunne forestille sig en lovændring i den retning. For det andet kan man forestille sig at Højesteret selv fik hjemmel til at tilkalde sagkyndige meddommere. Det forhold løses forhåbentlig samtidig med at Island (igen) opretter en tredje retsinstans.

11. Konklusion og tanker de lege ferenda

I forhold til en ordning der udelukkende gør brug af ekspertvidner, ser en „kontinental“ retspleje hvor man bruger retsudmeldte sagkyndige ud til at være overlegen. Det kan imidlertid i højere grad være et spørgsmål om man finder det ønskeligt at blande disse to systemer så man udvider hjemlen til at fore ekspertvidner i dette system. Det gælder ikke mindst i betragtning af at der synes at være stærkere pres fra sagsparterne for at få mulighed for at fore ekspertvidner,

²⁰ Jf. sagen Sara Lind Eggertsdóttir der er drøftet i afsnit 4

og domstolene af forskellige grund har svært ved at værne om „ortodoksien“ på dette område, i hvert fald når man ser på islandsk praksis. Spørgsmålet er derfor om vi står over for et slag der på forhånd er tabt, og det derfor er bedre at skabe en klar ramme omkring ekspertvidner. Hvis vi beslutter at vælge den udvej, er det godt at se på norske forhold, men vi kan utvivlsomt også lære meget af udviklingen på det felt i angelsaksisk ret.

En sammenligning af et system med retsudmeldte skøns mænd og ekspertvidner kan også give anledning til at undersøge om der er grund til i visse tilfælde at gøre retsudmeldte skøns mænds arbejde lettere og mindre omkostningskrævende. Det er oplagt at man bør være stærkt opmærksom på hvorledes sagkyndige akter skabes, fx vedrørende de retsudmeldte sagkyndiges habilitet og sagsbehandling. Den Europæiske Menneskerettighedsdomstols dom i Sara Lind Eggertsdóttirs sag er et vidnesbyrd om dette.

En fleksibel hjemmel til de almene domstole til at tilkalde sagkyndige meddommere har forskellige fordele, og det er den løsning man har valgt i Danmark, Norge og Island. Frem for alt sikrer en sådan hjemmel domstolens evne til at genoverveje alle forhold i en retssag, også forhold der kræver sagkundskab som retsudmeldte sagkyndige (eller ekspertvidner) er kommet til en konklusion om. På denne måde kan man oprette et vist samspil mellem retten og de retsudmeldte sagkyndige der dermed får modspil og genovervejelse fra retten. I stedet for et system som dette kan man forestille sig at man oprettede specialdomstole med sagkyndige i dommerpanelet. Det er imidlertid svært at forestille sig at det kunne lade sig gøre at oprette specialdomstole på alle områder hvor der er brug for sagkundskab. I hvert fald forekommer det mig på mange måder logisk at lade sagkyndige meddommere afløse specialdomstole i et lille samfund som det islandske.

Hvis man skal lade sagkyndige meddommere fungere med fuld dommende magt, står det klart at man må stille visse krav til deres faglige kapacitet og deres integritet. Den kritik der er fremkommet af islandske regler om valg af sagkyndige meddommere, forekommer generelt saglig. Det hævdes imidlertid her at valget af sagkyndige meddommere altid til en vis grad bør være fleksibelt.

Genovervejelse af konklusionen fra en lavere retsinstans med deltagelse af sagkyndige meddommere skaber visse problemer, i hvert fald for det islandske retssystem der stadig kun omfatter to instanser. For et system med tre instanser forekommer det imidlertid oplagt at give appellinstansen en tilsvarende hjemmel til at tilkalde sagkyndige meddommere som førsteinstansen. På den måde kan der ikke være tvivl om at appelretten kan genoverveje alle forhold i førsteinstansens præmisser og konklusion.

Reglerne i islandsk ret der har været brugt som udgangspunkt, er i alt væsentligt klare angående sagkyndige meddommers opgave. Det er blandt andet klart at det ikke kræver sagkyndige meddommere at sagen indeholder yderst specielle juridiske problemer — sagkyndige meddommere skal prøve faktiske oplysninger som fremsættes i akter af sagkyndig karakter. Men man kan spørge om der er grund til at udvide hjemlen således at dommeren under visse omstændigheder kan tilkalde jurister med specialviden. Man kunne fx forestille sig at universitetslærere optrådte som mulige dommerbisiddere når en sag berørte deres specialområde. Selv om det står klart at man skal træde forsigtigt på dette område, mener jeg at en vis begrænset hjemmel i denne retning kunne komme på tale uden at der skal fremsættes noget nærmere forslag om det her.

Det påpeges her at sagkyndige meddommere kan spille en vigtig rolle inden hovedforhandlingen af sagen begynder, især ved forsøg på forlig. Her er de islandske regler unødvendig rigide i forhold til danske og norske regler. Det er imidlertid et spørgsmål hvor

målbevidst man i Danmark og Norge anvender sagkyndige meddommere i forligsforsøg, fx i sager om forældreret.

For en juridisk dommer er det som regel oplysende og berigende at arbejde sammen med sagkyndige meddommere der kommer fra helt andre områder af livet, med andre erfaringer og en anden tankegang. Tilsvarende lærer disse „lægmænd“ domstolenes arbejde at kende i praksis. Sagkyndige meddommere er derfor helt afgjort en vigtig berøringsflade mellem domstolene og samfundet — en berøringsflade der kan bidrage til at skabe og vedligeholde befolkningens tillid til domstolene.

12. Teser

- Tese 1:** I forhold til en ordning hvor man udelukkende gøre brug af ekspertvidner, ser en „kontinental“ retspleje hvor man bruger retsudmeldte sagkyndige, ud til at være overlegen. Ubegrænset syn og skøn kan imidlertid undertiden anses for at være uproportionalt i mindre sager.
- Tese 2:** Man bør være opmærksom på krav som stammer fra grundrettigheder til „syns og skønsproceduren“, fx til retsudmeldte sagkyndiges habilitet og sagsbehandling.
- Tese 3:** Af forskellige grunde er det svært ved at værne om „ortodoksien“ i systemer som anerkender ekspertvidner, fx det islandske. På normativt grundlag rejser det et spørgsmål om ekspertvidner skal tillades formelt ved siden af retsudmeldte sagkyndige, jf. Norge.
- Tese 4:** En fleksibel hjemmel til de almene domstole til at tilkalde sagkyndige meddommere har forskellige fordele, bl.a. formindsket behov for specialdomstole. Sagkyndige meddommere indebærer at domstolen er i stand til selv at vurdere ekspertbeviser, bl.a. redegørelser fra retsudmeldte sagkyndige. Efter islandsk retspraksis har embedsdommere i princippet ligefrem pligt til at tilkalde sagkyndige dommere når er tvist om ekspertbeviser.
- Tese 5:** Hvis man skal lade sagkyndige meddommere fungere med fuld dømmende magt, står det klart at man må stille visse krav til deres juridiske kundskab foruden deres faglige kapacitet.
- Tese 6:** Genovervejelse af konklusioner fra en lavere retsinstans med deltagelse af sagkyndige meddommere skaber visse problemer i systemer hvor den højere instans ikke har mulighed for at tilkalde sagkyndige meddommere.

**Bilag 4 – IAJ Expert Evidence Paper with Annexures om blandt andet
“hot tubbing” eller “concurrent expert evidence”**

INTERNATIONAL ASSOCIATION OF JUDGES

STUDY COMMISSION 2

Barcelona, 6 October 2015

Practical issues relating to the management of expert evidence for use by courts and tribunals: the use of concurrent evidence.

ISSUES FOR DISCUSSION

1. How expert evidence is treated differently from other evidence received by a court?
2. How to determine whether evidence is “expert evidence”?
 - How to be satisfied that the evidence said to be by an expert is from an established/recognised body of knowledge?
3. Who may give evidence as an expert?
 - How is expertise/competence of the expert established?
4. Can the expert give expert evidence beyond the established area of expertise?
5. Who identifies what the court needs as evidence from an expert?
6. How does the court guard against distortion/bias/misleading in expert evidence?
 - Who pays the expert?
 - Who selects the expert (the court or the parties)?
 - How is the expert paid?
 - How is the expert’s evidence tested?
7. Are there significant benefit for courts in having joint expert reports and receiving evidence concurrently?
 - How should joint reports be prepared?
 - How is evidence given concurrently?
8. How do courts/judges resolve conflicts/differences of opinions or theory expressed by experts in their evidence?
9. How are experts/special assessors used to sit with, or deliberate privately with, the deciding judge?
10. Do experts get (or need) training about their role in giving expert evidence?

**DISCUSSION PAPER ON THE MANAGEMENT OF
EXPERT EVIDENCE FOR USE BY COURTS AND TRIBUNALS:
CONCURRENT EXPERT EVIDENCE**

G.T. Pagone*

A Objectives

The purpose of this paper is to raise issues for discussion about the use of non-legal expert knowledge and skills in judicial decisions. The topics chosen in the paper are intended to be some which arise in all jurisdictions, although they may be known differently in different jurisdictions and the topics themselves may overlap in different ways. The intention is for the paper to spark discussion and debate about the general issues raised by a consideration of the topics and not to collect details about how things are done in different countries. The main focus of the presentation at the study commission will be the section of the written paper dealing with concurrent evidence (Section H); but it may be necessary to set out some background and context in which expert evidence is given concurrently. Some issues that may be useful to discuss sometimes appear highlighted in boxes throughout the text as a prompt.

The topics are arranged under category headings, but it is important to keep in mind that the categories and the topics may overlap or may be known differently in different jurisdictions. Examples are given to illustrate the issues raised for discussion but should not be seen as merely a statement of the position in the author's jurisdiction. An objective of this paper is to change the way the study commission meets: the objective is not to collect individual facts on a topic with little use to those attending the study commission, but to encourage discussion, and an exchange of views, about the topics to deepen our understanding of the issues in a way that may be of future use in our future work as judges.

B Expert Evidence

It is important to begin by identifying the subject matter of the area of discussion. In doing so it is important to remember that we may all understand different things when we raise for discussion something as large as "expert evidence". It is also

* Judge of the Federal Court of Australia: Professorial Fellow, University of Melbourne.

important to remember that the author's point of view is from a common law country sitting in a court of law governed by principles of the separation of powers prohibiting non-judicial officers from exercising judicial powers. The issues confronting other judicial officers may be different in the same jurisdiction and may be different again in other common law jurisdictions or in civil law jurisdictions.

The reference to "expert evidence" in my jurisdiction is usually a reference to non-legal technical knowledge that may be needed for a judicial officer to decide a case. The reference to "expert evidence" is not usually a reference to expert domestic legal knowledge. In my jurisdiction it is usually inadmissible for expert evidence to be given in court about domestic law: Judges are assumed to know the domestic law and the litigants may make submissions about what that law is, but may not give evidence about domestic law, however complex it may be. It is permissible, on the other hand, to give evidence in court about foreign law where that may be relevant to the disposition of the case.

What evidence is expert evidence and is it treated differently from other evidence?

The need for "expert evidence" arises in many very different contexts and, therefore, some examples may be useful to help explain what is meant by expert evidence. The amount of damages a judge may award for a breach of contract for the sale of goods may, for example, depend upon the value of the goods in dispute. The party seeking to obtain damages may need to establish the value of goods of that kind by giving evidence to the judge through an expert. The role of a judge in such a case is not to form an independent opinion about the value of the goods from his or her own knowledge, but to hear the evidence of people with special knowledge about the value of such goods, and to decide on that evidence what the value of the goods of that kind was proven to be. Sometimes the parties may have conflicting evidence and the judge may need to decide which of that evidence is more likely to be correct for the disposition of the case.

Some areas of legal dispute are inherently more likely to depend upon the need for a judge to receive expert evidence to dispose of the case. Patent and anti-competition cases are two examples, but the need for expert evidence may arise in potentially every area of dispute including crime, personal injuries, administrative law and

constitutional cases. Patent cases involving claims of infringement of, or challenges to, the patent will frequently depend upon detailed expert evidence about prior art or complex exposition of highly technical drawings and specifications. Anti-trust disputes will frequently depend upon complex economic modelling about markets in which competition is said to have been affected by anti-competitive behaviour or practices. Quantification of damages will also often require expertise in fields relevant to the area of dispute, ranging from the expertise of forensic accountants who are able to create appropriate models of comparable markets or to explain complex accounting practices and systems.

Who is an expert?

Expert evidence may sometimes be needed in the form of a specialised fact, but it will often be the expression of an opinion rather than evidence of a specialist or technical fact. The meaning of a foreign word may be received through a suitably qualified expert witness and, in most cases, that expert's evidence will be either right or wrong as a fact rather than as an opinion. Whether there was prior art in a patent case will similarly often be a fact, as distinct from an opinion, capable of being received as evidence by a suitably qualified expert able to give evidence about publications within an industry or scientific endeavour. Other expert evidence, however, may not be so easily verifiable but will be the expression of an opinion based upon expertise and experience.

C Admissibility of Expert Evidence in Judicial Proceedings

An important question which frequently arises is when expert evidence will be permitted. Expert evidence in common law countries is often admissible as an exception to the usual rules for the admissibility of evidence, and, therefore, care must be taken that what is received as expert evidence is not an opinion about the ultimate issue that the judge must decide. Accepting, as expert evidence, an opinion about the very issue the judge must decide usurps the function of the judge and potentially brings the judicial process into disrepute. These considerations raise broad questions about what is permissible to be received as expert evidence and whether, for example, the evidence will usurp the role of the decision maker if accepted.

What is permissible to be received as expert evidence?

The common law position in Australia was generally to exclude, as evidence, an opinion about the ultimate issue which the judge had to decide and to impose important constraints around what may be received as expert evidence and who is qualified to give expert evidence.

It might be useful for courts to publish “guidelines” or “checklists” for expert reports which identify key matters the expert’s written evidence (frequently written as a report) should contain. Many practitioners have their own checklists for their own practices which they use before they engage an expert, that may serve as a guide for judges. One such checklist is attached and marked “A”.

What

The questions of what may be received as expert evidence and who may give expert evidence are interrelated and overlap. What may be received as expert evidence is, in general terms, facts or opinions that require specialised instruction or experience in a recognised field or discipline. As long ago as 1533 Saunders J said in *Buckley v Thomas* (1554) 75 ER 182 at 192:

[I]f matters arise in our law which concern other sciences and faculties, we commonly apply for the aid of that science or faculty which it concerns.

The English text on expert evidence by T Hodgkinson and M James, *Expert Evidence: Law and Practice* (Sweet and Maxwell, 2007), identifies, at page 11, five categories of evidence which can be given by experts:

- (i) expert evidence of opinion, upon facts adduced before the courts;
- (ii) expert evidence to explain technical subjects or the meaning of technical words;
- (iii) evidence of fact, given by an expert, the observation, comprehension and description of which require expertise;
- (iv) evidence of fact, given by an expert, which does not require expertise for its observation, comprehension and description, but which is a necessary preliminary to the giving of evidence in the other four categories; and
- (v) admissible hearsay of a specialist nature.

The fourth category, the authors noted, is not “expert evidence properly so called, but is worthy of inclusion because it often forms an inseparable part of the evidence given by an expert”.

Who

Who may give expert evidence is a person who, in summary, has obtained specialised knowledge or skills in a field of knowledge which is sufficiently organised or accepted to be a reliable body of knowledge. In *R v Bonython* (1984) SASR 45 King CJ stated the following test for the admissibility of expert opinion evidence:

The first is whether the subject matter of the opinion falls within the class of subjects upon which expert testimony is permissible. This may be divided into two parts (a) whether the subject matter of the opinion is such that a person without instruction or experience in the area of knowledge or human experience would be able to form a sound judgement on the matter without the assistance of witnesses possessing special knowledge or experience in the area and (b) whether the subject matter of the opinion forms part of a body of knowledge or experience which is sufficiently organised or recognised to be accepted as a reliable body of knowledge or experience, a special acquaintance with which by the witness would render his opinion of assistance to the court. The second question is whether the witness has acquired by study or experience sufficient knowledge of the subject to render his opinion of value in resolving the issues before the court.

The evidence must, therefore, be capable of reliable expertise and must be given by someone who is qualified to give it within a field of expertise.

D The Expert’s Duty of Independence

Expert evidence must be independent and unbiased. The expert must not act as an advocate for the litigants but has a duty to give independent evidence to assist the Court in the Court’s function of resolving the issues in dispute. The duties and responsibilities of expert witnesses was described by Cresswell J in the *Ikarian Reefer* [1993] 2 Lloyd’s Rep 68 at 81-2:

The duties and responsibilities of expert witnesses in civil cases include the following:

1. Expert evidence presented to the Court should be, and should be seen to be, the independent product of the expert uninfluenced as to form or content by the exigencies of litigation (*Whitehouse v. Jordan*, [1981] 1 W.L.R. 246 at p. 256, per Lord Wilberforce).

2. An expert witness should provide independent assistance to the Court by way of objective unbiased opinion in relation to matters within his expertise (see *Polivitte Ltd. v. Commercial Union Assurance Co. Plc.*, [1987] 1 Lloyd's Rep. 379 at p. 386 per Mr. Justice Garland and *Re J*, [1990] F.C.R. 193 per Mr. Justice Cazalet). An expert witness in the High Court should never assume the role of an advocate.
3. An expert witness should state the facts or assumption upon which his opinion is based. He should not omit to consider material facts which could detract from his concluded opinion (*Re J* sup.).
4. An expert witness should make it clear when a particular question or issue falls outside his expertise.
5. If an expert's opinion is not properly researched because he considers that insufficient data is available, then this must be stated with an indication that the opinion is no more than a provisional one (*Re J* sup.). In cases where an expert witness who has prepared a report could not assert that the report contained the truth, the whole truth and nothing but the truth without some qualification, that qualification should be stated in the report (*Derby & Co. Ltd. and Others v. Weldon and Others*, *The Times*, Nov. 9, 1990 per Lord Justice Staughton).
6. If, after exchange of reports, an expert witness changes his view on a material matter having read the other side's expert's report or for any other reason, such change of view should be communicated (through legal representatives) to the other side without delay and when appropriate to the Court.
7. Where expert evidence refers to photographs, plans, calculations, analyses, measurements, survey reports or other similar documents, these must be provided to the opposite party at the same time as the exchange of reports (see 15.5 of the Guide to Commercial Court Practice).

Many courts publish guidelines to inform experts of their overriding duty to the court to be independent from their clients and to express independent opinions and not to act as advocates.

Is it desirable, or even possible, to insist that expert evidence be treated as "independent" from the interests of the parties to a dispute?

Such guidelines often deal with such matters as the duty of independence and the form and content of any written report. The parties to the litigation are usually required by the court to provide a copy of the guidelines to the expert before the report is prepared. A copy of the relevant guidelines published by the Federal Court of Australia is attached and marked "B" and of the Code of Conduct published by the Supreme Court of Victoria is attached and marked "C".

Selection

The expert's duty of independence is sometimes complicated by the processes of selecting experts and their preparation of reports. The experts are selected, in an adversarial system, by the parties and, therefore, will usually be selected and retained in the expectation of a favourable report for one of the parties. That process may result in some "natural bias" or "predisposition" to favour one party's case that may not, however, be sufficient to disqualify the expert from giving independent evidence. In *Lord Abinger v Ashton* (1873) LR 17 Eq 358 Sir George Jessel MR said at 37:

Undoubtedly there is a natural bias to do something serviceable for those who employ you and adequately remunerate you.

In *Miller Steamship Co Pty Ltd v Overseas Tankship (UK) Ltd* (1963) SR (NSW) 958 Walsh J, at 963, referred to "the kind of unconscious bias which is a well-known characteristic of expert evidence". In *FGT Custodians Pty Ltd v Fagenblat* [2003] VSCA 33 the Court of Appeal of the Supreme Court of Victoria upheld the acceptance by the trial judge, as expert evidence, of the evidence of an accountant who was also the brother-in-law of one of the parties to the dispute; see also [2001] VSC 479.

There are, however, many steps in the process leading from selection of an expert through to the identification of the questions and to the production of an expert's report, which will require decisions to be made which will to some extent inevitably reflect interest and disposition not wholly unlike bias or lack of independence.

How do/can courts guard against bias, and ensure objective reliability in the selection of a person to give expert evidence and in the Court's receipt of expert evidence?

The parties, however, are in a better position than the judge to identify who is likely to be an expert in the relevant field (particularly in complicated technical matters) and it is the parties, and not the court, who pay for the report produced by the expert. The basis of selection, the terms of payment, and the process by which the report is produced are all matters that may potentially negatively affect the independence of the expert and, therefore, the usefulness of the report for the task of the judge.

The selection of an expert who is likely to provide a favourable opinion is not necessarily indicative of a lack of independence. Experts are likely to have

differences of opinion about matters within their field of expertise. A lack of independence may, however, arise where their expressed views are moulded or shaped to advocate for the outcome of one of the parties rather than being an expression of a view in their field.

Payment

The terms of payment may create a problem for the independence of an expert if the fee is unusually high (compared with the expert's ordinary fee) or if the fee is contingent upon the client's success in the proceeding. The latter may be thought to give the expert a financial interest in the outcome of the case which may cast doubt upon whether the views are expressed to secure an outcome upon which the payment depends. Common law courts have not imposed a ban on experts giving evidence under a contingency fee or conditional fee arrangement, but the basis upon which the expert is paid may be taken into account by a court in determining the weight to give such evidence.

Should evidence from expert witnesses be received by a court if the expert is paid on a "no win no fee" contingency basis, or if the amount of the expert's fee depends upon the financial outcome of the case?

In *McTear v Imperial Tobacco Limited* [2005] CSOH 69 the Scottish Court of Session admitted into evidence, the evidence of the experts for the parties in an investigation into the link between lung cancer and cigarette smoking. The experts for the tobacco company defendant had undertaken large amounts of research funded by the tobacco industry for which they were paid "handsome fees" to give their evidence to the court. The fee was not for the research, which had been undertaken by the experts in their professional lives, but to give the evidence to the court. The experts on the other side were "committed to the anti-smoking cause" but gave their evidence in court for free. The court accepted the evidence from both but took into account the terms of payment as factors relevant to the weight to give to the evidence (the reliability?) when making the decision. See also: Henry M. Brown "Contingent Fees for Expert Witnesses in Eminent Domain Competency or Credibility?" (2001) LXXV, *The Florida Bar Journal* (No 9).

Preparation of report

The process in which the expert report is produced causes particular difficulties. The report must be the evidence of the expert and not that of the lawyer or of the party. The expert's report, in other words, must generally be written by the expert and not be written by the advocates or the client. The report, however, needs to be helpful to the ultimate decision-maker and there is a necessary, and proper, role for the litigators to play in assisting the expert in producing an independent report. The expert in the field may not know, and should not be assumed to know, the rules of evidence or of procedure which will mould the form and the content of the expert's evidence. It may be necessary, useful and proper for the lawyers for the litigants to identify the task for the expert to perform, and to inform the expert about the duty of independence and about how the report may need to be expressed to comply with rules of evidence and procedure. The discussion between an expert and litigants, however, needs to ensure that what is said by, or on behalf of, the litigants to the expert will not comprise the independence and usefulness of the evidence which is given.

The process of producing a report may sometimes be simple. It may, for example, be no more complicated than a letter of request to an expert to express an opinion upon the value of an item of property. Thus, for example, a letter to an expert in the value of real estate in metropolitan Paris might be asked:

You are retained to give your opinion on the value of the property at 55, Rue du Faubourg Saint-Honoré 75008 Paris, France as at 14th July 1989.

More complex questions arise as the relevant field of expertise becomes more complicated and as the legal issues in which the questions are asked become more complicated. Questions concerning, for example, the loss suffered by a class of retailers from an international cartel controlling the price of goods in a vertically integrated industry may require expert evidence that, in turn, may require the lawyers and the experts to confer for the purpose of working out what questions need to be asked. Sometimes, as an added complication, the questions to be asked will depend upon facts that may not yet be established and which may need to be assumed as the basis upon which the expert expresses an opinion. It is proper, and often necessary, for experts to make assumptions which the parties intended to have established in the

court proceedings. It is improper, however, for the expert to be “trained or coached” in the giving of independent evidence.

In many cases, the identification of the question to be asked for an expert to answer is difficult and may need discussions between the lawyers (and their clients) and the expert before the questions for the expert are formulated. The purpose of the evidence of an expert is to give to the decision-maker “evidence” upon which the decision-maker (and not the expert) is able to reach a decision. It is, on this view, crucial for an exact identification of what is needed, and what may be helpful, as evidence from an expert for the decision-maker to base an independent decision by the decision-maker rather than an adoption by the decision-maker of an ultimate conclusion expressed by an expert. The identification of what may be useful for an expert to give as evidence for the decision-maker, especially in complex scientific and financial disputes, may need discussions between the expert and those asking for the expert’s opinion to ensure that what the expert produces will be helpful, and useful, to the decision-maker, and that it will not be inadmissible or rejected as argumentative or usurping the decision making function of the Court.

E Role of the Court in Gathering Expert Evidence

An important consideration is the extent to which the court can or should become involved in the process of gathering expert evidence.

Should the Court have any, and if so what, role in the gathering of expert evidence?
--

Some issues which come before the court for determination are highly specialised and the court may not know who the experts may be in the relevant field. Indeed, the area may be so specialised that there may be difficulty in precise identification of the field itself. The field, once identified, may itself be so confined that the experts within the field may be few and may be closely aligned with one of the parties. These matters raise ancillary questions of bias, fairness and due process as well as practical questions about how to identify who should, or may, be asked to give evidence, how the expert may be approached and who should engage and who should pay the expert, and how and how much the expert should be paid.

There may also arise questions of secrecy, confidentiality and commercial sensitivity in the gathering of expert evidence. Cases of transfer pricing will often depend upon expert evidence from, or about, competitors to determine a comparative alternative price of goods or transactions. The reasonable price of importing products from a related company may turn on the evidence of a competitor importing similar goods from an unrelated third party, but that evidence may need to disclose to the competitor commercially sensitive information. Useful evidence of the market price may need to disclose details of the pricing models and business structures of the competitor upon which the expert evidence is based.

F Identification of the Questions for the Expert

Identifying the question for the expert is a crucial, but often a very difficult, step. The difficulties arise both from the point of view of the court as well as from the point of view of the expert to be asked for expert evidence. The court knows the questions it needs to answer. Some will be factual, others will be legal. The court, therefore, will have some idea of how it would frame or describe what it thinks it needs to know to reach its conclusions. However, the expert may think in different terms, and the internal discipline of the expert's field may compel questions to be framed in ways the court, or lawyers, might not imagine without assistance. There may be, therefore, a need for dialogue between "hearer" and "speaker" about the formulation of the questions that the expert is to be asked. Such a dialogue, however, comes with risk of prejudice and improper influence upon outcomes. Different experts, and different lawyers, may in turn have different views about the formulation of the questions.

There may be many different processes a court could adopt to decide which questions are to be formulated. One way that is fundamental to an adversarial system is to leave the formulation of the questions to the parties who have an interest in, and bear the economic burden of, the outcome of the case and the evidence to be given in it.

Who should formulate the questions for an expert's evidence?
--

Another way might be for the questions to be finalised by the court after hearing submissions from the parties about what the questions should be. A variation might be for a court officer, other than the trial judge, to finalise the questions in conference with either the experts or the lawyers or both.

G Intellectual Basis of Expert Opinion

The expert report should make clear the foundation upon which the expert's evidence or opinion is based. The need to do so is in part based upon the need to ensure fairness to the opposing party (so that the opposing party may know the basis upon which the expert's evidence was given to enable that evidence to be tested or contradicted), and in part to permit the deciding judge to form an independent conclusion about whether to apply the expert's reasoning to the facts as found in the case. In *Davie v Edinburgh Magistrates* (1953) SC 34 Lord President Cooper said at 40:

[The]...duty [of experts] is to furnish the judge or jury with the necessary scientific criteria for testing the accuracy of their conclusions, so as to enable the judge or jury to form their own independent judgement by the application of these criteria to the facts proved in evidence. The scientific opinion evidence, if intelligible, convincing and tested, becomes a factor (and often an important factor) for consideration along with the whole other evidence in the case, but the decision is for the judge or jury. In particular the bare *ipse dixit* of a scientist, however imminent, upon the issue in controversy, will normally carry little weight, for it cannot be tested by cross-examination nor independently appraised, and the parties have invoked the decision of a judicial tribunal and not an oracular pronouncement by an expert.

The need to expose the basis of the expert's evidence has a number of aspects. One is that the expert's reasoning must be disclosed by what the expert produces. Another aspect is that the factual foundation upon which the reasoning is based should also be clearly stated.

The failure of an expert to expose the basis of expert evidence could, as a matter of law, result in either (a) the evidence being received into evidence but given less weight than if the basis had been revealed, or alternatively, (b) be found not to be admissible.

How much reasoning and explanation should an expert give in support of the opinion expressed?

The majority of the High Court in *Dasreef Pty Ltd v Hawchar* (2011) 243 CLR 588 concluded that a failure of an expert to demonstrate that the opinion expressed was based on "specialised knowledge based on training, study or experience" meant that

the evidence was inadmissible and not just that it might have reduced weight. Their Honours said at 605 [42]:

A failure to demonstrate that an opinion expressed by a witness is based on the witness's specialised knowledge based on training, study or experience is a matter that goes to the admissibility of the evidence, not its weight. To observe, as the Court of Appeal did, that what Dr Basden said about the volume of respirable dust to which Mr Hawchar was exposed over time was "an estimate" that was "contestable and inexact" no doubt did direct attention to its worth and its weight. But more importantly, it directed attention to what exactly Dr Basden was saying in his evidence and to whether any numerical or quantitative assessment he proffered was admissible. And if, as the Court of Appeal observed (54), his opinion on that matter lacked reasoning, the absence of reasoning pointed (in this case, inexorably) to the lack of any sufficient connection between a numerical or quantitative assessment or estimate and relevant specialised knowledge.

Heydon J in that case explained the function of the need for there to be a statement of reason in the expert's opinion:

The rule protects cross-examiners by enabling them to go straight to the heart of any difference between the parties without the delay of preliminary reconnoitring. It also aids the court in a non-jury trial, because at the end of the trial it is the duty of the court to give reasons for its conclusions. And it aids jurors, because at the end of the trial they have the duty of assessing the rational force of expert evidence. If there is not some exposition of the expert's reasoning it will be impossible for the court to compose a judgment stating, and for the jurors to assemble, reasons for accepting or rejecting or qualifying the expert's conclusion.

"The process of inference that leads to the [expert's] conclusions must be stated or revealed in a way that enables the conclusions to be tested and a judgment made about the reliability of them (145)."

The need for the statement of reasoning, however, is not the same as the need to identify assumptions of fact made by the expert which may need to be proven by other witnesses and which, if not proven, would undermine the value of the expert's evidence. The need for those assumptions to be clearly revealed enables the basis of the expert evidence to be evaluated and appropriately applied by the decision-maker if the facts upon which the opinion is given are either established or not established.

H Concurrent Evidence

The practice has developed in some jurisdiction for expert evidence to be given concurrently. In practice that means that each of the experts is required to give

evidence at the same time. The experts on any topic on which they give evidence in common are all sworn in and give evidence in turn. They will each, of course, already have produced a written report and may also have been required to produce a joint report in which they have set out where they agree and disagree. The concurrent evidence is, therefore, a means by which each may be asked additional questions for clarification or in cross-examination. In the usual case it enables common topics to be explored conveniently at the one time by asking questions of the experts on a topic before dealing with the next topic on which their expertise is sought.

The process involved in hearing expert evidence concurrently (also known colloquially as “hot tubbing”) has received some enthusiastic judicial support. In *Strong Wise Limited v Esso Australia Resources Pty Ltd* [2010] FCA 240 Rares J said:

The great advantage of this process is that all experts are giving evidence on the same assumptions, on the same point and can clarify or diffuse immediately any lack of understanding the judge or counsel may have about a point. The taking of evidence in this way usually greatly reduces the court time spent on cross-examination because the experts quickly get to the critical points of disagreement.

The evidence on any one topic is given at the same time by experts having been sworn and who are present in the witness box at the same time. Aspects of their evidence can be clarified by different experts without the need for them to be recalled at a different time with the potential for further complications, delay and inconvenience.

Management of concurrent evidence

The process leading to the giving of evidence concurrently requires careful management to ensure that what is given orally in evidence concurrently occurs in a useful and effective way. The essence of the procedure was described by Mr N J Young QC as involving three stages:

- (a) An early identification of the critical questions that need to be addressed and answered by the expert;

- (b) A conference between experts, and a preparation of a joint report identifying areas of agreement or disagreement after the experts have exchanged their individual written reports.
- (c) The giving of concurrent oral evidence by the experts after all lay evidence in the case had been tendered.

(N J Young QC, “Expert Witnesses: On the Stand or in the Hot Tub – How, When and Why?”, Commercial Court Seminar, 27 October 2010).

The process begins in the usual way by separate written reports prepared individually by the experts. These are then exchanged between the parties in advance of the court hearing. The reports might, when possible and appropriate, deal with agreed common questions. The experts are then asked to prepare a joint report indicating where they agree and where they disagree, with a statement of the reason where there is disagreement. At trial the experts are all present in the witness box simultaneously and may be questioned in turn by the lawyers and by the judge. H Genn described the process in “Manchester Concurrent Evidence: Pilot: Interim Report” (January 2012):

Under the Court’s direction, the basic approach is for the experts retained by the parties to prepare written reports in the normal way. The reports are exchanged and the experts are required to meet without the parties or their representatives to discuss those reports. This may be done in person or by telephone. The experts prepare a Joint Statement incorporating a summary of the matters upon which they agree, but also and very importantly, matters upon which they disagree. Before the trial the parties produce an agreed agenda for taking concurrent evidence based on the Joint Statement. This contains a numbered list of the issues where the experts disagree and must be provided in sufficient time to enable the judge to consider it properly. At trial, the experts are sworn together and take their place together at the witness table. Using the summary of matters upon which they disagree, the judge chairs a “directed” discussion of the issues in disagreement. The process provides an opportunity for each expert to place his or her view on a particular issue or sub-issue before the court. The experts are encouraged to ask and answer questions of each other. The advocates also may ask questions during the course of the discussion to ensure that an expert’s opinion is fully articulated and tested against a contrary opinion. At the end of the discussion, the judge will ask a general question to ensure that all of the experts have had the opportunity to fully explain their positions.

McClelland CJ writing extra judicially in 2005 explained the process used by him in his court as follows:

The Hon Justice McClellan, ‘Expert Witnesses – The Recent Experience of the Land and Environment Court’ (November 2005) 17 (10) *Judicial Officers’ Bulletin* 83

[A]ll experts in relation to a particular topic are sworn to give evidence at the same time. What follows is a discussion managed by the judge or commissioner, so that the topics requiring oral examination are ventilated. The process enables experts to answer questions from the court, the advocates and, most importantly, from their professional colleagues. It allows the experts to express in their own words the view they have on a particular subject. There have been cases where as many as six experts have been sworn to give concurrent evidence.

For hearings in my court, the procedure commonly followed involved the experts being sworn and their written reports tendered, together with the document which reflected their pre-trial discussion – matters upon which they agreed or disagreed. I then identified, with the help of the advocates and in the presence of the witnesses, the topics requiring discussion in order to resolve the outstanding issues. Having identified those matters, I invited each witness to briefly speak to their position on the first issue, followed by a general discussion of the issue during which questions could be asked. I invited the advocates to join in the discussion by asking questions of their own or any other witness. Having completed the discussion on one issue, we moved on until the discussion of all the issues had been completed.

Experience showed that, provided everyone understood the process at the outset – in particular, that it was to be a structured discussion designed to inform the judge and not an argument between the experts and the advocates – there was no difficulty in managing the hearing.

This change in procedure has met with overwhelming support from the experts and their professional organisations. They find that they are better able to communicate their opinions and, because they are not confined to answering the questions of the advocates, are able to respond more effectively to the views of the other expert(s). They believe that there is less risk that their expertise will be distorted by the advocate's skill. It is also significantly more efficient. Evidence which may have required a number of days of examination in chief and cross-examination can now be taken in half, or as little as 20%, of the time which would have been necessary.

My experience has been that, because of the opportunity to observe the experts in conversation with each other about the matter, together with the ability to ask and answer each other's questions, the capacity of the judge to decide which expert to accept is greatly enhanced. Rather than have a person's expertise translated or coloured by the skill of the advocate, the expert's own views are expressed in his or her own words.

The kinds of orders which may be made to facilitate concurrent evidence include those made by Goldberg J in *Re Qantas Airways Limited* (2004) ACOMPT 9 described by McInnis M "Expert Evidence in the Federal Courts: Current Developments", International Institute of Forensic Studies Conference Experts and Lawyers: Surviving in the Brave New World, Broome, 16-19 October 2005:

1. The parties deliver to the experts later this afternoon or early this evening a number of questions or issues to which the tribunal wishes to direct the expert's attention and which it will ask them to address tomorrow.

2. Each of the experts, when he receives the list of questions or issues, is not to discuss those matters with anyone before being sworn in to give evidence tomorrow.
3. Those questions and issues will be made available to counsel overnight, but the tribunal does not wish the dissemination of the questions or issues to go any further at this stage.
4. The tribunal proposes to adopt the following procedure in relation to the giving of the expert's evidence tomorrow.
 - (a) the five experts will be sworn in at the same time;
 - (b) each of them be invited to make an opening statement of around 15 minutes as to how they see the issues in terms of their evidence and the core issues in the proceedings at this stage;
 - (c) then the experts will be invited to ask questions of any of the other of the experts;
 - (d) then the tribunal will open the floor between the five experts for any dialogue which they wish to undertake, having regard to what has preceded that dialogue earlier in the morning;
 - (e) the experts will then have the opportunity of about 10 minutes to sum up the position as they see it from their point of view in relation to the issues in respect of which their evidence and their participation is relevant;
 - (f) then counsel would be given the opportunity to cross-examine. So far as cross-examination is concerned, or questioning, depending on who asks the questions, the extent to which questions might be leading is a matter of flexibility. Each counsel would cross-examine what I might call the five witnesses who are called by the opposing parties, but not their own witnesses. After that range of cross-examination has been completed, then give a final opportunity for re-examination;
 - (g) during the procedure the tribunal may ask questions for the purpose of its own clarification. The tribunal will also ask the witnesses to address the specific issues that it has raised in its issues paper.

Court proceedings are not suited to resolve professional disputes in other disciplines. The experts are not in judgment and their differences are not capable of resolution by judges. The role of the expert is not, therefore, to submit to judicial determination of their opinions and differences, but to assist the court by informing the court's deliberation with knowledge, opinions and differences from their areas of expertise. A practical issue for the courts in that context is how to mould its processes to enable the experts to provide the court with what may be useful to the court consistently with

the rights and interests of the parties. Practical guidelines used by the Administrative Appeals Tribunal for concurrent evidence are attached and marked “D”.

A step in the process leading to concurrent expert evidence is frequently a requirement that the experts meet in conclave (without the lawyers or their clients) to prepare a joint report summarising their answers to a common set of questions. The experts will previously have each provided detailed reports in which their views and proposed evidence has been given. They will also previously have read (and frequently have provided subsequent reports in which they have made comments upon) the other reports which have been obtained by the other parties. The meeting between the experts in conclave is thus for the experts to synthesise, summarise and distill under common questions the views each has, and to provide a brief explanation of their differences. The purpose is to enable the judge to have the experts provide, by agreement, the evidence each gives with their explanation of their differences.

Should the conclave be conducted in the absence of lawyers?

The absence of the lawyers from the conclave is designed to enable the experts to present their independent (albeit different) views. It does not deny the parties the opportunity to correct any error which may occur in that process because the experts may then be questioned during the hearing in which they give concurrent evidence. The lawyers may ask questions to expand the answers which have been given in the joint report and may cross-examine opposition witnesses to expose deficiencies, bias or error.

I Special assessors and deliberations between judge and expert in camera

The appointment by courts of assessors, referees and experts is an alternative way of providing expert evidence to a court other than by the parties retaining experts and producing their reports in evidence. The use of court appointed assessors, referees or experts (who for convenience will collectively be referred to as “assessors”) raises many questions for courts. Their use has not been common in common law countries for many reasons, but those jurisdictions might usefully look to the use of assessors in civil law jurisdictions to see how, or whether, the concerns about the use of assessors are overcome.

One concern is whether the function of the assessor is to determine matters referred to the assessor or merely provides evidence for the judge to consider. Scott L.J. said in *The Queen Mary* (1947) 80 LIL Rep 609 at 612:

“The function of the assessors is only to give the court expert evidence on technical questions of seamanship or navigation, such as would be admissible in evidence if given by an independent expert witness. Although the assessors thus give evidence, they are not subject to the litigants’ normal safeguard of cross-examination, because being protected by the impartiality of the Court the parties do not need it”.

Different views have since been expressed, but the general questions of principle, practice and fairness remains what is the function of the assessor? Is the assessor able to be cross examined? Is the assessor’s contribution to be adopted by the judge or is it something to assist the judge in understanding the evidence and issues (see *Richardson v Redpath, Brown & Co, Ltd* [1944] AC 62, 61)? Can the judge confer privately with the assessor or must all communications between the assessor and judge be open, known to the parties and able to be challenged by the parties?

G.T Pagone
Melbourne, Australia
May 2015

"A"

PRE-CHECKLIST FOR BRIEFING AN EXPERT TO GIVE EVIDENCE AT TRIAL

1 *Identify the required field of expertise*

Ensure that the field is one which expert evidence can be called. If not, the evidence is likely to be inadmissible opinion evidence. Some points to consider are whether:

- a. A lay person could not operate without the expert assistance. For example, that a person without instruction or experience in the area of expertise would not be able to form a sound judgment on the matter without the assistance of the witness possessing knowledge or experience in the area.
- b. The field of expertise is a sufficiently organised branch and recognised to be accepted as a reliable body of knowledge or experience.

2 *Seek your client's input on briefing an expert.*

Consider:

- a. The need for expert evidence in their case
- b. The field of expertise
- c. The identity of potential experts
- d. The anticipated scope of the expert's retainer; and
- e. The likelihood of the expert being required to comment upon the opposing party's report and/or prepare a supplementary report.

Ensure that any expert recommended by your client will not be criticised for partiality at trial. The nature of the pre-existing relationship should be carefully considered before briefing the expert and disclosed in the content of the report (as noted above).

3 *Identify the proposed expert witness.*

Ensure that the proposed witness is an "expert". If they are not considered an expert it is likely that the evidence will be inadmissible opinion evidence. The following points should be considered:

- a. The witness has undertaken study or has experience that renders the witness an expert in the field of expertise.
- b. Obtain details of the proposed witness' qualifications, expertise, background and training and discuss the expertise with them at length to ensure that they are an "expert". You should be prepared in the event the opposition attempts to discredit your witness in any way at trial.

4 *Discuss the potential retainer with the proposed expert.*

- (a) The expert's availability to:
- (i) Receive and consider the brief (giving indication of the volume of material to be considered).
 - (ii) Prepare a report
 - (iii) Attend any conferences with counsel and solicitors (giving an indication of the likely number of conferences and duration).
 - (iv) Attend the trial when required – advise trial date and how long they will be required and the days upon which attendance will be necessary.
 - (v) Consider and comment upon any report of the opposition.
 - (vi) Prepare any supplementary report responding to any report of the opposition.
- (b) The expert's fees (written and attendance at court).
- (c) Has the expert given evidence in court before? The expert should provide copies of any previous reports to be reviewed. Your opponent is likely to search for previous cases your expert gave evidence in. You must ensure that your expert has not publicly provided opinions which are inconsistent to those you want them to express.

5 *Give your client a costs estimate to brief the expert.*

The estimate should include:

- (a) Reviewing and selecting the documents to be included;
- (b) Drafting and settling the brief, including discussing the brief with counsel.

And the expert's costs of:

- (c) performing the work they are retained to do
- (d) attending court
- (e) considering any report of the opposition; and
- (f) if necessary, preparing a supplementary report by way of reply. Note, however, this estimate will be a rough estimate as it will depend on the length and scope of your opponent's report.

6 *Obtain/confirm your client's instructions to retain the expert.*

7 *Confirm the retainer with the expert*

Confirmation can be given orally initially noting that the precise scope of the retainer will be confirmed in the subsequent brief.

8 *Provide the expert with a copy of any guidelines or code of conduct for the respective Court.*

This should be done as soon as the expert has been engaged and prior to the expert preparing their report.

9 *Brief the expert*

The brief should address the matters set out in the guidelines, in particular:

- a. The questions for expert opinion
- b. The background facts upon which the opinion is based.
- c. The assumptions upon which the opinion is based.
- d. The documents provided to the expert (list these in a schedule in the brief)

10 *Settle the expert report*

Before filing and serving the report, you should be satisfied as to:

- a. The objectivity of the report
- b. The admissibility of the opinions expressed in the report; and
- c. The preservation of legal professional privilege in source materials and/or other materials produced in the course of the expert retainer.

11 *File and serve the report.*

“B”

FEDERAL COURT OF AUSTRALIA
Practice Note CM 7
**EXPERT WITNESSES IN PROCEEDINGS IN THE
FEDERAL COURT OF AUSTRALIA**

Practice Note CM 7 issued on 1 August 2011 is revoked with effect from midnight on 3 June 2013 and the following Practice Note is substituted.

Commencement

1. This Practice Note commences on 4 June 2013.

Introduction

2. Rule 23.12 of the Federal Court Rules 2011 requires a party to give a copy of the following guidelines to any witness they propose to retain for the purpose of preparing a report or giving evidence in a proceeding as to an opinion held by the witness that is wholly or substantially based on the specialised knowledge of the witness (see **Part 3.3 - Opinion** of the *Evidence Act 1995* (Cth)).
3. The guidelines are not intended to address all aspects of an expert witness’s duties, but are intended to facilitate the admission of opinion evidence¹, and to assist experts to understand in general terms what the Court expects of them. Additionally, it is hoped that the guidelines will assist individual expert witnesses to avoid the criticism that is sometimes made (whether rightly or wrongly) that expert witnesses lack objectivity, or have coloured their evidence in favour of the party calling them.

Guidelines

1. General Duty to the Court²

- 1.1 An expert witness has an overriding duty to assist the Court on matters relevant to the expert’s area of expertise.
- 1.2 An expert witness is not an advocate for a party even when giving testimony that is necessarily evaluative rather than inferential.
- 1.3 An expert witness’s paramount duty is to the Court and not to the person retaining the expert.

¹ As to the distinction between expert opinion evidence and expert assistance see *Evans Deakin Pty Ltd v Sebel Furniture Ltd* [2003] FCA 171 per Allsop J at [676].

²The “*Ikarian Reefer*” (1993) 20 FSR 563 at 565-566.

2. The Form of the Expert's Report³

- 2.1 An expert's written report must comply with Rule 23.13 and therefore must
- (a) be signed by the expert who prepared the report; and
 - (b) contain an acknowledgement at the beginning of the report that the expert has read, understood and complied with the Practice Note; and
 - (c) contain particulars of the training, study or experience by which the expert has acquired specialised knowledge; and
 - (d) identify the questions that the expert was asked to address; and
 - (e) set out separately each of the factual findings or assumptions on which the expert's opinion is based; and
 - (f) set out separately from the factual findings or assumptions each of the expert's opinions; and
 - (g) set out the reasons for each of the expert's opinions; and
 - (ga) contain an acknowledgment that the expert's opinions are based wholly or substantially on the specialised knowledge mentioned in paragraph (c) above⁴; and
 - (h) comply with the Practice Note.
- 2.2 At the end of the report the expert should declare that "[the expert] has *made all the inquiries that [the expert] believes are desirable and appropriate and that no matters of significance that [the expert] regards as relevant have, to [the expert's] knowledge, been withheld from the Court.*"
- 2.3 There should be included in or attached to the report the documents and other materials that the expert has been instructed to consider.
- 2.4 If, after exchange of reports or at any other stage, an expert witness changes the expert's opinion, having read another expert's report or for any other reason, the change should be communicated as soon as practicable (through the party's lawyers) to each party to whom the expert witness's report has been provided and, when appropriate, to the Court⁵.
- 2.5 If an expert's opinion is not fully researched because the expert considers that insufficient data are available, or for any other reason, this must be stated with an indication that the opinion is no more than a provisional one. Where an expert witness who has prepared a report believes that it may be incomplete or inaccurate without some qualification, that qualification must be stated in the report.
- 2.6 The expert should make it clear if a particular question or issue falls outside the relevant field of expertise.

³ Rule 23.13.

⁴ See also *Dasreef Pty Limited v Navraf Hawchar* [2011] HCA 21.

⁵ The "*Ikarian Reefer*" [1993] 20 FSR 563 at 565

2.7 Where an expert's report refers to photographs, plans, calculations, analyses, measurements, survey reports or other extrinsic matter, these must be provided to the opposite party at the same time as the exchange of reports⁶.

3. Experts' Conference

3.1 If experts retained by the parties meet at the direction of the Court, it would be improper for an expert to be given, or to accept, instructions not to reach agreement. If, at a meeting directed by the Court, the experts cannot reach agreement about matters of expert opinion, they should specify their reasons for being unable to do so.

J L B ALLSOP
Chief Justice
4 June 2013

⁶ The "*Ikarian Reefer*" [1993] 20 FSR 563 at 565-566. See also Ormrod "*Scientific Evidence in Court*" [1968] Crim LR 240

Supreme Court (General Civil Procedure) Rules 2005
S.R. No. 148/2005

Form 44A

FORM 44A

Rule 44.01

EXPERT WITNESS CODE OF CONDUCT

1. A person engaged as an expert witness has an overriding duty to assist the Court impartially on matters relevant to the area of expertise of the witness.
2. An expert witness is not an advocate for a party.
3. Every report prepared by an expert witness for the use of the Court shall state the opinion or opinions of the expert and shall state, specify or provide—
 - (a) the name and address of the expert;
 - (b) an acknowledgement that the expert has read this code and agrees to be bound by it;
 - (c) the qualifications of the expert to prepare the report;
 - (d) the facts, matters and assumptions on which each opinion expressed in the report is based (a letter of instructions may be annexed);
 - (e)
 - (i) the reasons for,
 - (ii) any literature or other materials utilised in support of,
 - (iii) a summary of—each such opinion;
 - (f) (if applicable) that a particular question, issue or matter falls outside the expert's field of expertise;
 - (g) any examinations, tests or other investigations on which the expert has relied, identifying the person who carried them out and that person's qualifications;
 - (h) a declaration that the expert has made all the inquiries which the expert believes are desirable and appropriate, and that no matters of significance which the expert regards as relevant have, to the knowledge of the expert, been withheld from the Court;
 - (i) any qualification of an opinion expressed in the report without which the report is or may be incomplete or inaccurate; and
 - (j) whether any opinion expressed in the report is not a concluded opinion because of insufficient research or insufficient data or for any other reason.

Supreme Court (General Civil Procedure) Rules 2005
S.R. No. 148/2005

Form 44A

-
4. Where an expert witness has provided to a party (or that party's legal representative) a report for the use of the Court, and the expert thereafter changes his or her opinion on a material matter, the expert shall forthwith provide to the party (or that party's legal representative) a supplementary report which shall state, specify or provide the information referred to in paragraphs (a), (d), (e), (g), (h), (i) and (j) of clause 3 of this code and, if applicable, paragraph (f) of that clause.
 5. If directed to do so by the Court, an expert witness shall—
 - (a) confer with any other expert witness; and
 - (b) provide the Court with a joint report specifying (as the case requires) matters agreed and matters not agreed and the reasons for the experts not agreeing.
 6. Each expert witness shall exercise his or her independent judgment in relation to every conference in which the expert participates pursuant to a direction of the Court and in relation to each report thereafter provided, and shall not act on any instruction or request to withhold or avoid agreement.
-



Guidelines for the Use of Concurrent Evidence in the Administrative Appeals Tribunal

Introduction

1. These guidelines relate to the use of concurrent evidence in the Administrative Appeals Tribunal (AAT).
2. The concurrent evidence procedure involves two or more experts giving evidence at the same time in an AAT hearing. It provides a forum in which, in addition to providing their own evidence, experts can listen to, question and comment on the evidence of the other expert(s).
3. The objectives of using the concurrent evidence procedure in the AAT are to:
 - create a setting in which the evidence and opinions of expert witnesses can be better explained, analysed and understood thereby enhancing the AAT's capacity to make the correct or preferable decision;
 - assist expert witnesses in fulfilling their role as impartial advisers whose duty is to assist the AAT;
 - enhance the efficient operation of AAT proceedings by reducing the overall time taken to hear and determine applications.
4. These guidelines outline how the concurrent evidence procedure operates in the AAT. They include information on:
 - factors that may be taken into account in deciding whether or not the concurrent evidence procedure will be used;
 - the process for deciding whether or not the concurrent evidence procedure will be used;
 - how the concurrent evidence procedure usually operates; and
 - the roles of the participants in the hearing.
5. The guidelines have two purposes:
 - to ensure that AAT members and staff, parties and their representatives and experts have a clear understanding of the concurrent evidence procedure; and
 - to encourage consistency in its application.

Identification and selection of cases

Suitability of cases

6. The concurrent evidence procedure may be used in any case where both parties will call oral evidence from experts. Its use is not limited to particular jurisdictions or to particular kinds of expert evidence.

7. The presiding member of the Tribunal constituted to hear the case will decide whether or not the concurrent evidence procedure is to be used. A range of factors may be taken into account in deciding whether or not the concurrent evidence procedure should be used in a particular case. These include:
- the nature and complexity of the issues in relation to which expert evidence is to be given;
 - the areas of expertise and level of expertise of the experts who will be giving evidence;
 - the likely impact of using the concurrent evidence procedure on the length of the hearing and the costs of the parties;
 - whether both parties are represented;
 - the views of the parties.

The presiding member may take into account other factors that he or she considers relevant to deciding whether or not to use the concurrent evidence procedure.

8. The concurrent evidence procedure is more likely to be considered suitable for use where:
- expert evidence is central to the issues in dispute in the case;
 - experts will be commenting on the same issues;
 - the concurrent evidence procedure will assist in clarifying and understanding areas of difference in the expert evidence;
 - experts are of like disciplines;
 - experts have comparable levels of expertise;
 - use of the concurrent evidence procedure will reduce the length of the hearing.

The process for deciding whether the concurrent evidence procedure will be used

9. The potential use of the concurrent evidence procedure should be considered as early as possible in the proceedings. The AAT or a party may raise the issue for discussion during the pre-hearing process. A Conference Registrar or member may record that the concurrent evidence procedure may be appropriate for use in the case.
10. In cases where the concurrent evidence procedure may be suitable for use, the parties must confer and endeavour to provide to the AAT dates on which the experts can appear at the same time. The AAT will endeavour to list the case for hearing at a time when the experts would be available to give evidence at the same time.
11. If the presiding member of the Tribunal constituted to hear the case considers that the concurrent evidence procedure may be suitable, a directions hearing may be convened to discuss its use. The presiding member will issue a direction as necessary. The direction may require the parties to provide to the experts copies of relevant reports and other documents and confirm the availability of the experts to give evidence concurrently.

12. The AAT prefers that experts participate in the concurrent evidence procedure in person. However, a party may request that an expert participate by telephone or videolink. The presiding member will determine whether this is appropriate in the circumstances of the case.
13. In general, a decision that the concurrent evidence procedure is to be used should be made as early as possible and, in any event, not less than a week before the listed hearing date.

The concurrent evidence procedure

Experts' conference

14. The presiding member may direct that the experts who are to give evidence concurrently are to confer prior to the day of the hearing or, as set out in paragraph 19, on the day of the hearing as part of the concurrent evidence procedure.
15. The purpose of the conference is for the experts to identify any areas of agreement and clarify areas of disagreement in relation to the issues before the AAT. The presiding member may direct the parties to prepare a joint written memorandum identifying areas of agreement and disagreement.
16. Where the presiding member has directed the experts to confer, it would be improper for an expert to be given, or to accept, instructions not to reach agreement.

Facilities

17. The AAT will ensure that appropriate hearing room facilities are available when concurrent evidence is to be used so that there is sufficient space for the experts to give evidence.
18. The AAT will also ensure that appropriate conference room facilities are available in the event that the presiding member directs the experts to confer.

The concurrent evidence procedure

19. This section of the guidelines sets out the way in which the concurrent evidence procedure will generally be conducted in the AAT. The presiding member may determine that a departure from the standard procedure is appropriate in the circumstances of a particular case.
 - The experts will each take an oath or make an affirmation.
 - When necessary, the presiding member will outline the way in which the concurrent evidence procedure will proceed.
 - The presiding member will identify any significant factual matters that have arisen in the evidence already given in the hearing and may clarify the issues in relation to which the experts should direct their evidence. The parties or their representatives will be invited to comment on, add to, or seek to clarify any matters raised by the presiding member. The hearing may be adjourned for a short time to allow the experts to confer in light of this

- discussion to identify any areas of agreement and clarify areas of disagreement.
- Each expert will be given the opportunity to express his or her views on the issues and to engage in a dialogue with the other expert which may involve asking questions of the other expert. The Tribunal member(s) will facilitate the process and may ask questions of the witnesses. In general, this stage of the procedure will occur without the intervention of the parties or their representatives.
 - The parties or their representatives will then be invited to ask questions of the expert witnesses. (See paragraph 25 for more information in relation to this aspect of the procedure.)
 - Each expert witness will be invited to give a brief final summary of their views on any of the issues before the AAT.
 - At any stage of the process, the Tribunal member(s) may intervene and ask questions.
20. The expert witnesses should generally be addressed by name. This will assist in the preparation of any transcript from the hearing.

Roles of the participants

The role of the AAT

21. It is the responsibility of the Tribunal member(s) hearing the matter to ensure that the use of the concurrent evidence procedure is considered and determined as early as possible so that the parties and experts are given sufficient notice that it will be used.
22. The presiding member is responsible for managing the concurrent evidence procedure to ensure that it proceeds fairly and efficiently.

The role of parties and their representatives

23. Parties and their representatives should be prepared to consider the use of the concurrent evidence procedure during the pre-hearing process and to suggest its use where it may be appropriate.
24. Parties and their representatives must ensure that all relevant matters are undertaken to facilitate the use of the concurrent evidence procedure. This includes endeavouring to provide to the AAT dates on which the experts can appear at the same time as well as complying with any directions relating to the use of the procedure.
25. The concurrent evidence procedure involves a departure from the traditional method of taking evidence from expert witnesses. Representatives are expected to adjust their approach to take account of the procedure outlined in paragraph 19 and any specific directions given by the Tribunal member(s). Representatives may ask questions of the experts to ensure that all relevant views and material are clarified and put to the Tribunal member(s).

The role of experts

26. Experts must comply with the AAT's Guidelines for Persons Giving Expert and Opinion Evidence.
27. The AAT expects that experts will participate in the concurrent evidence procedure in good faith. Experts should be willing to consider and comment on alternative factual premises and opinions.

These guidelines have effect from 9 November 2011

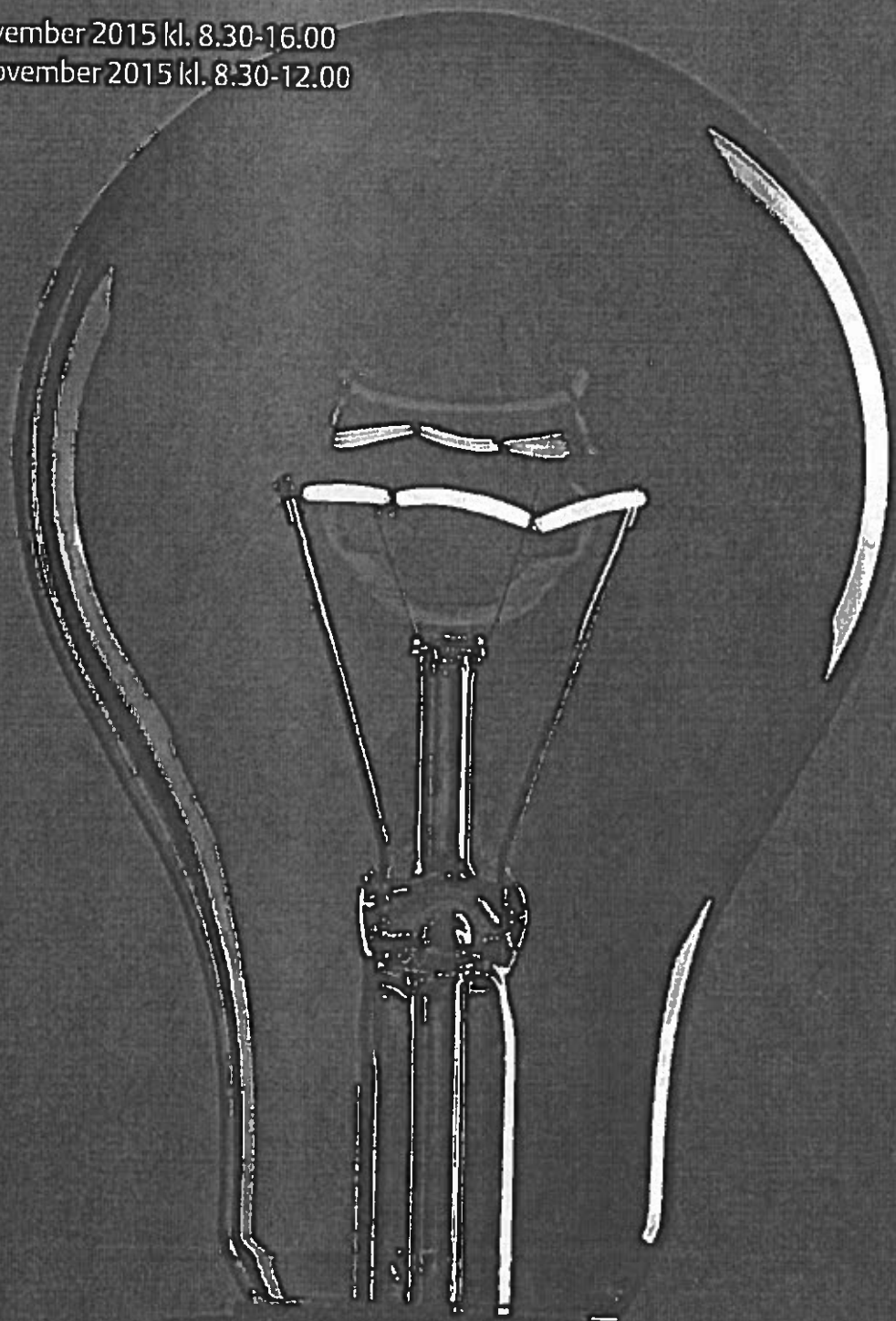
Justice Garry Downes AM
President
9 November 2011

Bilag 5 - Designrådets skønsmandsuddannelse

Designrådets skønsmandsuddannelse

DAG 1: Den 5. november 2015 kl. 8.30-16.00

DAG 2: Den 13. november 2015 kl. 8.30-12.00



DESIGNRÅDET
DANISH DESIGN COUNCIL

FORMÅL

Formålet med uddannelsen er at sikre, at Designrådet er den foretrukne partner ved udvælgelse af skønsmænd til retssager om produktefterligninger mv., samt at Designrådets medlemmer i videre omfang kommer i betragtning til udmelding som sagkyndige dommere ved byretterne og Sø- og Handelsretten i sådanne sager.

PROGRAM

Dag 1 - Plesner Advokatfirma

08.30-08.45 Ankomst og morgenmad

08.45-09.45 Domstolene og retsplejen på området

09.45-10.45 Den materielle lovgivning om produktbeskyttelse

10.45-11.00 Pause

11.00-12.00 Syn og skøn (teori)

12.00-12.45 Frokost

12.45-15.00 Syn og skøn (praksis)

15.00-15.15 Pause

15.15-15.30 Ensidedt indhentede erklæringer i forbudssager og bevissikringssager

15.30-16.00 Arbejdet som sagkyndig dommer

Dag 2 - Sø- og Handelsretten

08.30-08.45 Ankomst

08.45-09.15 Sø- og Handelsrettens erfaringer med og gode råd til skønsmænd

09.15-09.45 To skønsmands erfaringer

09.45-12.00 Case – en konkret skønssag, inklusive afhjæmning

PRAKTISKE INFORMATIONER

Tid og sted

Dag 1

Torsdag den 5. november 2015 kl. 8.30-16.00 hos Plesner, Kobbeltårnet, Amerika Plads 37, 2100 København Ø. Vi byder på morgenmad fra kl. 8.30-8.45.

Dag 2

Freddag den 13. november 2015, kl. 8.30-12.00 i Sø- og Handelsretten, Retssal B, Amaliegade 35, 1256 København K.

Undervisere

Medlemmer af Designrådet, advokater med kendskab til området og dommer Claus Forum Petersen fra Sø- og Handelsretten.

Deltagere

Designrådets medlemmer. Deltagerne vil modtage et uddannelsesbevis, og de danske domstole vil blive orienteret om, hvem der har deltaget i uddannelsen.

Tilmelding

Tilmelding er gratis, men nødvendig, da der er et begrænset antal pladser. Tilmelding skal ske til advokat Kasper Frahm, Plesner Advokatfirma, på email kfr@plesner.com senest den 29. oktober 2015.

Spørgsmål

Har du spørgsmål til programmet, er du velkommen til at kontakte advokat Kasper Frahm på email kfr@plesner.com eller på telefon 33 12 11 33.

DESIGNRÅDET
DANISH DESIGN COUNCIL

Designrådets skønsmandsuddannelse

Designrådet blev stiftet i 1977 og består af personer indenfor dansk design: designere, producenter, forskere og ledere. Designrådet er uafhængig af økonomiske og politiske interesser, og Designrådets medlemmer udmeldes hvert år som skønsmænd i en række retssager om mulige designkrænkelser.

Med ønsket om at blive den foretrukne partner ved udvælgelse af skønsmænd til retssager om produktefterligninger - samt at sikre at Designrådets medlemmer i videre omfang kommer i betragtning til udmelding som sagkyndige dommere - har Designrådet i efteråret 2015 udviklet og afholdt en skræddersyet uddannelse.

Designrådets skønsmandsuddannelse løb over to dage. Uddannelsens første dag fokuserede på retsplejen, den materielle lovgivning om produktbeskyttelse samt syn og skøn i teori og praksis. Uddannelsens anden dag foregik i Sø- og Handelsretten og afsluttedes med en case i form af en konkret skønssag, hvor skønsmanden afgiver forklaring i retten, den såkaldte afhjæmning.

Blandt underviserne var medlemmer af Designrådet, advokater med kendskab til området samt dommer Claus Forum Petersen fra Sø- og Handelsretten. En detaljeret programbeskrivelse fra invitationen vedlægges.

Der er således en række personer hos Designrådet, der har stor forstand på designsager, og som er godt inde i reglerne om såvel syn og skøn som gerningen som sagkyndig dommer, så Designrådet anmoder om, at dette tages i betragtning af domstolene, når der fremadrettet skal udmeldes sagkyndig bistand i sager om design/produktefterligninger.

Kontakt til Designrådet kan ske til Designrådets Sekretariat på info@designrådet.dk. Designrådet tager sig ikke betalt for at komme med forslag til skønsmænd eller sagkyndige dommere.

Liste over deltagere

- Anders Brix (Professor, arkitekt; <http://www.danishdesigncouncil.dk/person.php?id=9>)
- Anne Qvist (Arkitekt maa, Industriel Designer; <http://www.danishdesigncouncil.dk/person.php?id=11>)
- Christian Bjørn (Industriel Designer; <http://www.danishdesigncouncil.dk/person.php?id=15>)
- Christian Holmsted Olesen (Head of Exhibitions and Collections; <http://www.danishdesigncouncil.dk/person.php?id=17>)
- Claus Cornelius Hansen (Civilingeniør, Industriel Designer; <http://www.danishdesigncouncil.dk/person.php?id=36>)
- Karsten Ravn (Arkitekt & Industriel Designer; <http://www.danishdesigncouncil.dk/person.php?id=29>)
- Lars Thøgersen (CEO; <http://www.danishdesigncouncil.dk/person.php?id=35>)
- Mads Qvistgaard (Creative Director; <http://www.danishdesigncouncil.dk/person.php?id=71>)
- Morten Engelbrecht (CEO, <http://www.danishdesigncouncil.dk/person.php?id=77>)
- Per Boelsklifte (Professor; <http://www.danishdesigncouncil.dk/person.php?id=46>)
- Peter Bysted (CEO, <http://www.danishdesigncouncil.dk/person.php?id=4>)
- Susse Fischer Gulmann (Arkitekt, MDD; <http://www.danishdesigncouncil.dk/person.php?id=52>)
- Vibeke Lassen Nielsen (Industriel Designer; <http://www.danishdesigncouncil.dk/person.php?id=55>)